

**ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ (ΜΑΚΗΣ)
Γ. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ**

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

**Η ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ, Η ΣΕΡΕΝΑΔΑ, Η ΚΑΝΤΑΔΑ, Η
ΠΑΤΙΝΑΔΑ, Η ΡΙΜΑ, ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ, Ο ΑΜΑΝΕΣ, ΤΑ
ΤΑΜΠΑΧΑΝΙΩΤΙΚΑ κ.α.**

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ «Η ΑΘΗΝΑ»
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΑΤΤΙΚΗΣ 2016**

**ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ:
ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ, ΚΑΝΤΑΔΑ, ΡΙΜΑ, ΡΙΖΙΤΙΚΟ, ΑΜΑΝΕΣ ΚΛΠ**

=====

ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ (ΜΑΚΗ) Γ. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗ

(Επίτιμου Δ/ντη Υπ. Πολιτισμού)

Περιεχόμενα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο.....	3
ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ	3
1. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ.....	3
2. Η ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ	3
3. Η ΡΙΜΑ ή ΡΙΜΑΔΑ.....	20
4. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΡΙΜΑΣ.....	22
5. ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ	26
6. ΟΙ ΑΜΑΝΕΔΕΣ = ΤΑΜΠΑΧΑΝΙΩΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο.....	39
ΣΟΝΑΤΑ, ΣΕΡΕΝΑΤΑ, ΚΑΝΤΑΔΑ	39
1. Η ΣΟΝΑΤΑ.....	39
2. Η ΣΕΡΕΝΑΔΑ.....	39
3. Η ΚΑΝΤΑΔΑ.....	40
4. Η ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΚΑΝΤΑΔΑ ΚΑΙ Η ΑΡΕΚΙΑ.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο.....	45
ΚΟΤΣΑΚΙ, ΠΑΤΙΝΑΔΑ, ΛΙΑΝΟΤΡΑΓΟΥΔΟ	45
1. ΤΟ ΛΙΑΝΟΤΡΑΓΟΥΔΟ.....	45
2. Η ΠΑΤΙΝΑΔΑ	45
3. ΤΑ ΚΟΤΣΑΚΙΑ ή ΤΣΑΚΙΣΤΑ.....	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	51
ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ:.....	51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

1. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Τα κυριότερα είδη της Κρητικής Ποίησης είναι τα εξής: **οι Μαντινάδες, οι Ρίμες, τα Μοιρολόγια, τα Νανουρίσματα, τα Ριζίτικα Τραγούδια, οι Αμανέδες ή Ταμπαχανιώτικα τραγούδια** κ.α.

2. Η ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ

Α. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ

Μαντινάδα λέγεται το ποίημα που αποτελείται από δυο δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους με ολοκληρωμένο νόημα και συνάμα μαντατεύει κάτι, δηλαδή στέλνει ένα μαντάτο = κρητικά το μήνυμα, η απόκριση ή η είδηση κλπ, που στέλνει κάποιος στην αγαπημένη του και το αντίθετο, διαφορετικά έχουμε άλλου είδους ποίημα: μοιρολόι, νανούρισμα κλπ, πρβ:

_Κ' εβάλθηκα ν' απαρνηθώ του Παλατιού τη στράτα,
και να μακρύνω απ' την καρδιάν τσ' **αγάπης τα μαντάτα** ....
(Ερωτόκριτος Α. στίχοι 363 - 364, Β. Κορνάρος 1553– 1613)

_Και με την άκραν του ματιού **μαντάτο τση μηνούσι**
και μετ' αυτό τον Πόθον τως τση λεν κι ομολογούσι..
(Ερωτόκριτος Α. στίχοι 1101 - 1103, Β. Κορνάρος 1553– 1613)

_Σαν είδαν κ' εξημέρωνε, το φως του Ηλίου σιμώνει,
που **μαντατεύγει τα κουρφέ** κι οπού τα φανερώνει ...
(Ερωτόκριτος Γ στ 1509-1510, Β. Κορνάρος 1553– 1613)

_Μ' ας πάγω στο σκολειό κι εγώ, κι ύστερα να γυρέψω
Τον κύρη του τον Νικολό να τονε μαντατέψω.
(Κατζούρμπος Αρμένης-Δάσκαλος στίχος 311-312, Γ. Χορτάσης 1550–1610)

«Πρόβαλε, κορασίδα μου, πρόβαλε, πεθυμιά μου
Να δώσης φως στα μάτια μου και δρόσος στην Καρδιά μου.
Δεν ειν κιανείς εις στο στενό, κι εγνοια κιαμιά μην έχεις»
Φτωχή, τη σημερινή δουλειά, τάχα να την κατέχεις
(Γ. Χορτάσης, 1550 - 1610, «Κατσούρμπος», πράξη δεύτερη, στ. 157-160)

Απλά και κατ' επέκταση μαντινάδα λέγεται κάθε δίστιχο με δεκαπεντασύλλαβους και ομοιοκατάληκτους στίχους και ως εξ αυτού λέγεται:

_Πολλοί ρωτούν να μάθουνε, ιντά ' ναι οι μαντινάδες:

Χαρές, αγάπες και καημούς, μέσα σε δυο αράδες.

_Στην Κρήτη πάει η λεβεντιά και η αντρείοσύνη αντάμα και μαντινάδα γίνεται το γέλιο και το κλάμα.

Σαν είναι ο τράγος δυνατός, δεν τονε σταίνει (κρατά) η μάντρα
Ο άνδρας κάνει τη γενιά κι όχι η γενιά τον άντρα (Ελευθέριος Βενιζέλος)

Οι 15 σύλλαβοι σίχοι της μαντινάδας διαιρούνται σε τέσσερα ημισίχια από τα οποία το 2 με το 4 ομοιοκαταληκτούν απαραίτητα και τα άλλα, το 1 με το 3. προαιρετικά:

Στέ-λνω σου χαι-ρε-τι-σμα-τα

μ' έ-ν' ά-σπρο πε-ρι-στέρι = 15 συλλαβές = ο 1ος σίχος

Κιη - Πα-να-γί-α -κιο- Χρι-στός

γρή-γο-ρα να σε φέ-ρει. = 15 συλλαβές = ο 2ος σίχος

Η μαντινάδα κανονικά είναι δίσιχη ρίμα, που είναι είδος ποιήματος που δημιουργήθηκε στην Κρήτη επί εποχής ενετοκρατίας της (1204 – 1669) και γι αυτό και φέρει ιταλογενενή ονομασία: ρίμα/ριμάδα = ιταλικά *rimare / rima* (από το ελληνικό: η ρύμη, εν τη ρύμη του λόγου, ρυμοτομία, ρυθμός).

Η λέξη μαντινάδα είναι κρητική, όμως παράγεται από το ιταλικό ρήμα *mando/ mandare* (σε συμφυρμό με το συγγενικό ελληνικό *μαντεύω*). Το ιταλικό ρήμα *mando* έχει θέμα *mandin-o* στην υποτακτική και προστακτική, καθώς και στο υποκοριστικό του ρηματικού του ουσιαστικού: *mando* > *μαντάτο* > *mand(at)-ino* > *μαντινάδα*. Από τα ιταλικά είναι και οι λέξεις: *σερενάδα*, από το *sera* (*sereno, buona sera*) > *serenata* > *σερενάδα*, *καντάδα*, από το *cado* (από το ελληνικά *κάδω - άδω*) > *cantata* > *κανταδα* κ.α.

Η μαντινάδα καταρχήν συνδέθηκε με τους χρησμούς, τον κλήδονα (βλέπε πιο κάτω), καθώς και με τη συνήθεια των Κρητών και ιδιαίτερα των νέων να *μαντατεύουν*, δηλαδή να στέλνουν ο ένας στον άλλο διάφορα *μαντάτα* (μηνύματα) εκφράζοντας ποιητικά τα συναι-

σθήματά τους (αγάπη, έρωτα, ευχές, καρδιοχτύπια κλπ), αλλά και τα νέα τους, τα πάσης φύσεως *μαντάτα*:

_Η μαντινάδα τη δουλεία του τηλεγράφου κάνει πέμπει ο νιος τα σήματα κι η κοπελιά τα πιάνει (Γ. Λέκας)

_Έβγα στο παραθύρι σου να γίνει η νύχτα μέρα, να πάρει ανάσα η καρδιά και το κορμί μου αέρα.

_Είσαι για μένα η χαρά το νόημα του κόσμου, ζωή δε θέλω ούτε λεπτό χωρίς εσένα φως μου.

_Υπάρχουν θάλασσες, στεριές, ήλιοι, φεγγάρια, αστέρια μα 'γώ προτίμησα να ζω σκλάβος (α) στα δυο σου χέρια.

_Γελάς κι ανθίζουν γιασεμιά και βγαίνουνε τ' αστέρια,
κί' όλου του κόσμου τσι χαρές κρατείς στα δυο σου χέρια

_Εσύ μου κάνεις τη ζωή χαρούμενη κι ωραία,
εσένα θέλω, αγάπη μου, παντοτινή παρέα

Οι μαντινάδες είναι η πιο συνηθισμένη μορφή της κρητικής ποιησης και σήμερα αποτελούν τη μετρική βάση της κρητικής μουσικής και κατ' επέκταση της κρητικής όρχησης. Με μαντινάδες εκτελούνται όλοι οι κρητικοί χοροί και με μαντινάδες οι Κρήτες εκφράζουν τα συναισθήματα τους στους εορτάζοντας, στους αγαπημένους ή στις αγαπημένες τους, επίσης στο γαμπρό, στη νύφη, στο κουμπάρο, στο νεογέννητο κλπ., παντού:

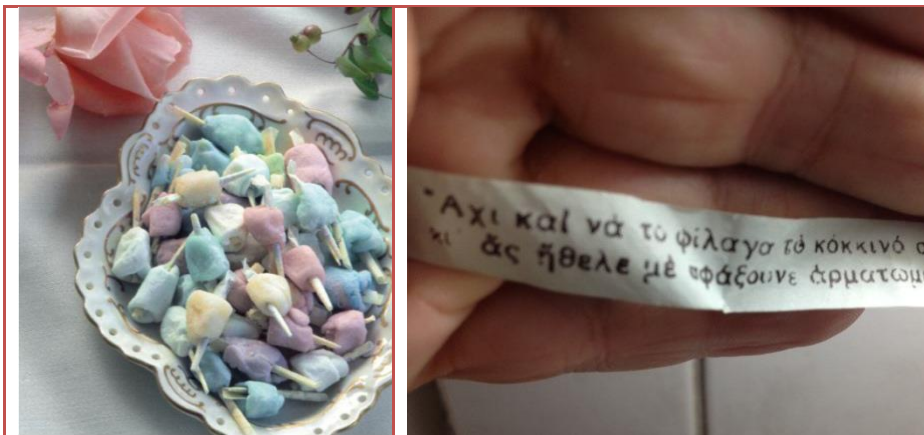
_Να ζήσουν νύφη και γαμπρός χωρίς καημό και βάρος
ο πεθερός, η πεθερά, οι φίλοι, κι ο κουμπάρος.

_Γαμπρέ τη νύφη ν' αγαπάς να μην τηνε μαλώνεις
σαν το σγουρό βασιλικό να τηνε καμαρώνεις

_Μέρες που δέχεσαι ευχές, δέξου και μια από μένα
Χρόνια πολλά. Χρόνια καλά, χρόνια ευτυχισμένα

_Στην εορτή σου εύχομαι πάντα χαρά και γέλιο
κι η ευτυχία να γενεί στο σπίτι σου θεμέλιο.

_Φεγγάρι από τον κήπο μου όλες τσι βιόλες κόψε
Και να τσι πας στο σπίτι τσης απού γιορτάζει απόψε.

Παλιά τα πανηγύρια στην Κρήτη πουλιόντουσαν ωραία ζαχαρωτά σαν καρδιά που λεγόταν «μαντινάδες» και τα οποία αφενός αντάλλασαν μεταξύ τους οι αγαπημένοι και αφετέρου ονομάζονταν έτσι, επειδή σε κάθε ένα από αυτά ήταν καρφωμένο σαν το τόξο του έρωτα ένα χαρτάκι στρουφιγμένο ως οδοντογλυφίδα στο οποίο μέσα ήταν γραμμένη μια μαντινάδα. Επίσης πουλιόντουσαν και ημερολόγια που σε κάθε μέρα έγραφε και μια μαντινάδα.

<<Κι όταν το Βαγγελιό μάκουε να λέω πως μόνον αυτήν αγαπούσα και μέβλεπε να τραβιούμαι από τάλλα κορίτσια, πούθελαν να με φιλήσουν, κέτρεχα σαυτήν, ενθουσιαζόταν αληθινά, μέσφιγγε στην αγκαλιά της και με καταφιλούσε. Μούμαθε και μια πεισματική μαντινάδα να τη λέω στις αντίζηλές της.

Μιαν η γιαγάπη παγαπώ, μια 'νε μα το Θεό μου,

Και τσ' άλλες παίζω και γελώ, για να περνά ο καιρός μου.

Σε κάμποσον καιρό γίνηκε ο γάμος μιας ξαδέρφης μου. Καλεσμένο το Βαγγελιό, καλεσμένος κιο Γιάννης· εκεί κ' εγώ, που να μην είχα πάει. Στο χορό βλέπω το Γιάννη να κρατή το Βαγγελιό κιανάβει η ζήλια μου. Κεπειδή όλοι γνώριζαν την αγάπη μου, με κοιτάζαν με πονηρή περιέργεια. Κένας απ' έξω από το χορό μούπε μια πειραχτική μαντινάδα:

Ξανοίξετε το μπόι του, δέτε και τη θωριά του,
Και θέλει κιαγαπητική, διάλε την αθρωπιά του.

— Αηηλοήσου του,(απάντησε του) μου ψιθύρισε κάποιος από δίπλα μου. Και σιγά μου υπαγόρευσε την απάντηση:

Μη με θωρείς κοντό κοντό και χαμηλοζωσμένο,
Απού τη γης δε φαίνομαι και τσι καρδιές μαραίνω.

Αλλά το δίστιχο δε μάρεσε, ίσως διότι με πολυμίκραινε. Ήθελα να πω κάτι τι πιο περήφανο, απειλητικό μάλιστα, Κι' αυτό μου υπαγόρευσε άλλος.

Μην παίρνεις την αγάπη μου, γιατί θα μεγαλώσω,
Και θα σου δώσω μπαλωτιά στη γης να σε ξαπλώσω....>>.

(Ιωάννης Κονδυλάκης-, 1861 – 1920, «Πρώτη αγάπη»)

<<Περνούσαμε τώρα από το περβόλι της χήρας. Ο Ζορμπάς στάθηκε. Τον είχε ζαλίσει το κρασί, το φαί, το φεγγάρι. Σήκωσε το λαιμό κι άρχισε με τη γαιδουροφωνάρα του μιαν ξεσίπωτη μαντινάδα, που τη στιγμή εκείνη, θαρρώ, ξαναμμένος όπως ήταν, την είχε ταιριάσει στο μυαλό του:

Χαρώ το το κορμάκι σου απ' τα μισά και κάτω,
βάνει το χέλι ζωντανό, και μονομιάς ψοφά το!>>
(Νίκος Καζαντζάκης 1883 – 1957 «Ο Αλέξης Ζορμπάς»)

— Εγώ 'μαι τση βροντής παιδί και τα' αστραπής εγγόνι.

Σα θέλω αστράφτει και βροντά, σα θέλω ρίχνει χιόνι.

— Σαν τη λογιάσεις μια δουλειά, όρτσα και μη φοβάσαι
αμόλα τη τη νιότη σου και μην τήνε λυπάσαι.

— Όρτσα, διάλε την πίστη του, κι όπου το βγάλ' η βράση
γιά πού θα σάσει μια δουλειά γιά που θα 'σοχαλάσει.

(Νίκος Καζαντζάκης 1883 – 1957, «Αναφορά στον Γκρέκο»)

Σημειώνεται ότι:

1) Σύμφωνα με το «Λεξικό Νέας Ελληνικής» του Γ. Μπαμπινιώτη: «Μαντινάδα = αυτοσχέδιο κατά κανόνα ομοιοκατάληκτο δίστιχο με ερωτικό, περιπαικτικό κλπ περιεχόμενο. ΕΤΥΜ: < βεν. *matinada* < πρωινό ερωτικό τραγούδι < ιταλικά *mattino* = «ηρωί», ηβ γαλλ. *matin* < λατιν. *matutinum* < *Matula* = θεά του πρωινού». Σύμφωνα με το ίδιο λεξικό: <<Πατινάδα = ερωτικό μουσικό κομμάτι που τραγουδιέται με συνοδεία κιθάρας στους δρόμους τη νύχτα, στην Κρήτη η μαντινάδα, το ερωτικό δίστιχο. ΕΤΥΜ: < μα(ν)τιναδα με την επίδραση του διαλεκτ. πατινός = ο τελευταίος (<πάτος), επειδή αυτό το είδος τραγουδιού ήταν το τελευταίο στα γλέντια>>. Ωστόσο όλα αυτά είναι εκτός πραγματικότητας, γιατί: α) Άλλο είδος ποίησης είναι η μαντινάδα και άλλο η πατινάδα, όπως θα δούμε πιο κάτω (βλέπε «Ποιητικές μορφές»). Πέραν αυτού στην Κρήτη η λέξη πατινάδα δε χρησιμοποιείται, είναι άγνωστη. β) Η λέξη μαντινάδα έχει το σύμπλεγμα ντ, που δεν το

έχουν οι λέξεις: *mattino*, *matinada*, *Matula* κλπ, καθώς και η λέξη πατινάδα, άρα οι λέξεις αυτές δεν έχουν ετυμολογική σχέση με τη λέξη μαντινάδα. Έπειτα η βενετσιάνικη λέξη «*matinada* = πρωινό ερωτικό τραγούδι» (*mattinata*, από το *mattina* = υποκοριστικά *mattino* = το πρωί, πρωινό, λατινικά *mane*) έχει έννοια που δε συνάδει προς αυτή της λέξης «μαντινάδα», αφού η μαντινάδα δε λέγεται μόνο το πρωί ή μόνο με κιθάρα, αλλά όλες τις ώρες της ημέρας και σε όλες τις ώρες του γλεντιού κλπ και επίσης με όλα τα άλλα μουσικά όργανα, δηλαδή και με μαντολίνο και με λύρα, και με λαούτο κλπ.

2) Οι ελληνικές λέξεις σε -(iv)άδα κανονικά παράγονται από πτωτικά (ουσιαστικά, επίθετα και μετοχές): βάρκα > βαρκ-άδα. φεγγαράδα, σπιρτ-άδα, λιακάδα, φασουλάδα, μακαρονάδα, αφηρημ-άδα, γλυκό > γλυκ-άδα, πρω-ί - πρωινό > πρω-ινάδα, κίτρο > κίτρινο > κιτρ-ινάδα, πράσο > πράσινος > πρασινάδα, κόκκος > κόκκ-ινο > κοκκ-ινάδα κλπ και σημαίνουν ποιότητα ή ιδιότητα ως αυτή που φανερώνει η πρότυπη λέξη από την οποία παράγονται. Συνεπώς η λέξη μαντινάδα έχει προέλθει είτε από τα: μάντης, μάντινος, η, ο (Μαντινεία κλπ) > μαντινάδα είτε, προφανώς, από τα ιταλικά συγγενή: *mando* (*mandino*) απ' όπου και *mandato* ή υποκοριστικά *mand(at)-ino* > μαντινάδα. Στα ιταλικά η κατάληξη -ino είναι υποκοριστική, δίδει στα ουσιαστικά την έννοια του μικρού και συνάμα χαριτωμένου, ωραίου κλπ, πρβ: *mane* (= πρωί) > ιταλικά υποκοριστικά *mat(u)t-ino* > *mattino* = πρωινό / *mattina* > *mattinata* = πρωινάδα .... Οπότε μαντ-άτο = υποκοριστικά *mand-(at)ino* > μαντ-ινάδα = το μικρό ποίημα, το δίστιχο. Επίσης στα ιταλικά: «*mando/mandare* = στέλνω, εκβάλω, εκπέμπω κραυγή, θέτω εις κίνηση, κινώ, lo *mandato* (αρσενικό) = η εντολή, το ένταγμα, la *mandata* (θηλυκό) = η αποστολή, η στροφή του κλειδιού στην κλειδαριά» («Ιταλο-Ελληνικόν Λεξικόν». Εκδόσεις «Κακουλίδης»), κρητικά μανταλο = ιταλικά la *mandata* = η κληδών κ.α. Το ρήμα *mando* κλίνεται ως εξής:

Οριστική: Io *mando*, tu *mandi*, lui/lei *manda*, noi *mandiamo*, voi *mandate*, loro *mandano*.

Υποτακτική: io *mandi*, tu *mandi*, lui/lei *mandi*, noi *mandiamo*, voi *mandiate*, loro *mandino*

Προστακτική: - tu *mada*, lui/lei *mandi*, noi *mandiamo*, voi *mandiate*, loro *mandino*

- Ti *mando una foto via email* = Στέλνω φωτογραφία με email.

- *Sto aspettando che mi mandino dei documenti* = Περιμένω να μου στείλουν ένα έγγραφο.

- *Che mandino un altro negoziatore* = Δε μπορείτε να στείλετε άλλον να διαπραγματευτεί

- *Non voglio che mi mandino via.* = Δε θέλω να μου το στείλεις

Λατινικά: <<*mando* (ρήμα) = επιτρέπω, εντέλλομαι, επιτάσσω, προστάσω, παραγγέλω, *mandatus.a,um* =μετοχή του *mando*, όπου: *mandatus,us* (αρσενικό)= *mandatum,i* (ουδέτερο) = *mandatio,onis* (θηλυκό) = η εντολή, η επιταγή, το πρόσταγμα, η παραγγελιά («Λεξικόν Λατινοελληνικόν» Ιωάννου Σιδέρη). Από εκεί στα βυζαντινά: μανδάτον > κρητικά μαντάτο = «η εξαγγελία, η αγγελία, το μήνυμα» και μπφ η είδηση, η ενημέρωση, το νέο», μαντατεύω = ενημερώνω, μαντατοφόρος = ο κομιστής της αγγελίας, της είδησης, των νέων.

Β. Ο ΚΛΗΔΟΝΑΣ, Ο ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ

Α. Ο ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ ΒΡΙΣΚΕΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ ΤΗΝ ΚΙΘΑΡΑ ΜΕ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΗΣ, ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΝΤΙΚΗ, ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕ ΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ

Οι μαντινάδες, ως γνωστόν στους Κρήτες, είναι επίσης ο λόγος έκφρασης και της μαντικής, του κλήδονα. Ο «κλήδονας» είναι μια λαϊκή μαντική διαδικασία, σύμφωνα με την οποία αποκαλύπτεται, τάχα μου, στις άγαμες κοπέλες η ταυτότητα του μελλοντικού τους συζύγου. Η ελληνική λέξη «η κληδών», απ' όπου κλήδονας, είναι ηχοποιητική, από τον ήχο «κλικ», το μαντικό σημάδι για τους αρχαίους, που ακούγεται από το κλειδί ανοίγοντας μια κλειδωνιά, το μάνταλο. Στην ιταλική γλώσσα, που πολλές λέξεις της διασώζονται ακόμη στην Κρήτη, λόγω της Ενετοκρατίας (1204 - 1660), η λέξη «η κληδών» απ' όπου κλήδονας λέγεται "la mandate". Ειδικότερα: «mando, mandare (ρήμα) = στέλνω, εκβάλλω, εκπέμπω κραυγή, θέτω εις κίνηση, κινώ, lo mandato (αρσενικό) = η εντολή, το ένταλμα, la mandata (θηλυκό) = η αποστολή, η στροφή του κλειδιού στην κλειδαριά» («Ιταλο-Ελληνικών Λεξικών». Εκδόσεις «Κακουλίδη»). Κρητικά «μάνταλο» = το κλείθρο, είδος κλειδιού που είναι όπως ο σύρτης ή η μπάρα τη κλειδαριάς, μαντάτο = το μήνυμα, ιταλικά mando - mandino > μαντινάδα = το έμμετρο μήνυμα.

Σημειώτεον ότι αφενός το ιερό και το Μαντείο των Δελφών, που ήταν αφιερωμένο στον **Απόλλωνα** και το μεγαλύτερο της αρχαιότητας, σύμφωνα με τον Ομηρικό Ύμνο «Εις Απόλλωνα», δημιουργήθηκε από Κρήτες και αφετέρου ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι η ιέρεια Πυθία στους Δελφούς έδινε χρησμούς σ' εξάμετρο ρυθμό (κυρίως σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους), τις λεγόμενες «χρησμοδίες (ωδές χρησμών) = μάντινες ωδές:

«Η Πυθίη εν εξαμέτρω τόνω λέγει τάδε:
οίδα δ' εγώ ψάμμου τ' αριθμόν και μέτρα θαλάσσης,
και κωφού συνίημι και ου φωνεύντος ακούω.
οδμή μ' ες φρένας ήλθε κραταιρίνοιο χελώνης
εψομένης εν χαλκω αμ' αρνείοισι κρέεσσιν,
ή χαλκός μεν υπέστρωται, χαλκόν δ' επίεσται».

(Χρησμός του Μαντείου των Δελφών στον Κροίσο για την εκστρατεία του κατά του Κύρου. Ηρόδοτος Α 47 -48)

«Κροισος Άλυν διαβάς μεγαλην αρχην καταλύσει». (2ος Χρησμός του Μαντείου των Δελφών στον Κροίσο για την εκστρατεία του κατά του Κύρου. Ηρόδοτος Α 46 - 91)

« αλλ' όταν ημίονος βασιλεύς Μήδοισι γένηται,
και τότε, Λυδὲ ποδαβρέ, πολυψήφιδα παρ' Έρμον
φεύγειν μηδὲ μένειν, μηδ' αιδείσθαι κακὸς εἶναι».

(3ος Χρησμός του Μαντείου των Δελφών στον Κροίσο για την εκστρατεία του κατά του Κύρου. Ηρόδοτος Α 54-55)

Ενίοτε ο χρησμός δινόταν και σε ομοιοκατάληκτο στίχο: "ΗΞΕΙΣ ΑΦΗΞΕΙΣ ΟΥΚ ΕΝ ΠΟΛΕΜΩ ΘΝΗΞΕΙΣ"

Ο Κρητικός μάντης και σοφός Επιμενίδης (6ος π.Χ. αι.), σύμφωνα με τον Στράβωνα (Γεωγραφικά I, IV), έγραφε τους χρησμούς του σε ποίηση, έπη. Ο Πausανίας (Αττικά, 34) αναφέρει πως στο

μαντείο του Αμφιάραου, κοντά στον Ωρωπό, υπήρχε ένας Κρητικός με το όνομα Ιοφών, από την Κνωσό, που τους χρησμούς των εξηγητών τους έλεγε με εξάμετρους σίχους.

Ο Διόδωρος Σικελιώτης (5.74-77) αναφέρει ότι ο Απόλλωνας δεν ήταν μόνο ο θεός της μουσικής, αλλά και ο θεός της μαντικής, ο πρώτος χρησμολόγος. Αυτός πρώτος βρήκε στην Κρήτη αφενός τα έγχορδα όργανα, το τόξο και την κιθάρα και τη μουσική της και αφετέρου την ιατρική από τη μαντική, Ακολουθώντας ο γιος του ο Ασκληπιός, αφού έμαθε από τον πατέρα του πολλά χρήσιμα για την ιατρική, ανακάλυψε τη χειρουργική και την παρασκευή των φαρμάκων και γενικά προήγαγε σε τέτοιο βαθμό την ιατρική τέχνη ώστε τιμάται ως γενάρχης και ιδρυτής της, πρβ: «Απόλλωνα δε της κιθάρας ευρετήν αναγορεύουσι και της κατ' αυτήν μουσικής, έτι δε την ιατρικήν επιστήμην εξενεγκείν δια της μαντικής τέχνης γενομένης, δι' ης το παλαιόν συνέβαινε θεραπείας τυγχάνειν τους αρρωστούντας, ευρετήν δε και του τόξου γενόμενον διδάξαι τους εγχωρίους τα περί την τοξείαν, αφ' ης αιτίας μάλιστα παρά τοις Κρησίν εζηλώσθαι την τοξικήν και το τόξον κρητικόν ονομασθήναι ... Απόλλωνος δε και Κορωνίδος Ασκληπιον γενηθέντα, και πολλά παρά του πατρός των εις ιατρικήν μαθόντα, προσεξευρείων την τε χειρουργίαν και τας των φαρμάκων σκευασίας και ριζών δυνάμεις, και καθόλου προβιβάσαι την τέχνην επί τοσοούτον, ώστε ως αρχηγόν αυτής και κτίστην τιμάσθαι».» (Διόδωρος Σικελιώτης 5.74).

Επίσης ο Φιλόστρατος (Τα ες τον Τυανέα Απολλώνιο Γ, XLIV) αναφέρει ότι η μαντική έχει προσφέρει πολλά στους ανθρώπους, αλλά το μεγαλύτερο δώρο είναι η ιατρική.

Ο Διόδωρος Σικελιώτης (5, 66-67) αναφέρει επίσης ότι, σύμφωνα με τους μύθους των Κρητών, ο Υπερίωνας ήταν αυτός που παρατήρησε την αστρολογία και η Θέμιδα ήταν εκείνη που εισηγήθηκε τη μαντική, πρβ: «Οι Κρήτες διηγούνται το μύθο πως τον καιρό που οι Κουρήτες ήσαν νέοι υπήρχαν οι λεγόμενοι ..... όλοι τους έγιναν εφευρέτες κάποιων αγαθών ..... Ο Υπερίωνας, λένε (οι μύθοι των Κρητών), πως ήταν ο πρώτος που κατανόησε με την επιμέλεια και την παρατηρητικότητα του την κίνηση του ηλίου, της σελήνης και των υπολοίπων αστεριών, καθώς και τις εποχές που προκαλούνται από αυτά και τα δίδαξε στους άλλους να τα μάθουν και γι αυτό ονομάστηκε πατέρας τούτων των σωμάτων, σα να γέννησε τη θεωρία περί αυτών και τη φύση τους..... Για τη Θέμιδα, λένε οι μύθοι, πως ήταν η πρώτη που εισηγήθηκε τη μαντική, τις θυσίες και τους θεσμούς, σχετικά με τους θεούς και δίδαξε την υπακοή στους νόμους και την ειρήνη. Γι αυτό το λόγο ονομάζονται θεσμοφύλακες και θεσμοθέτες οι άνθρωποι που διαφυλάσσουν τα ιερά και τα όσια των θεών και τους νόμους των ανθρώπων. Και ο Απόλλωνας, την ώρα που πρόκειται να δώσει χρησμούς, λέμε πως «θεμιτεύει» από το γεγονός ότι η Θέμιδα ανακάλυψε τους χρησμούς» (Διόδωρος Σικελιώτης, 5, 67)

Ανατρέχοντας επίσης στους αρχαίους συγγραφείς (Ηρόδοτο, Διόδωρο, Στράβωνα, Λαέρτιο, Πλούταρχο κλπ) βλέπουμε ότι οι μάντιες στην Αρχαία Ελλάδα δεν ήταν πρόσωπα τυχαία, αλλά της εκκλησίας και συνάμα οι πιο μορφωμένοι από τους ιερείς, άλλοι γιατροί, άλλοι σοφοί κλπ. Για παράδειγμα ο περίφημος συγγραφέας και σοφός της αρχαιότητας Πλούταρχος ήταν ένας από τους ιερείς του ναού και μαντείου των Δελφών και μάλιστα με ιερατικό αξίωμα. Ομοίως ο Επιμενίδης ο Κρήτας, που ήταν ένας από τους επτά ή οκτώ σοφούς της

αρχαιότητας (μαζί με τον Περίανδρο), ήταν συνάμα ιερέας και μάντης στη Κνωσό. Απλά οι εν λόγω ιερείς δια μέσου της μαντικής προσπαθούσαν να επιλύσουν διάφορα θέματα, από πνευματικά μέχρι ιατρικά, για τα οποία δεν ήξεραν τον ορθό τρόπο επίλυσής τους με τα μέχρι τότε επιστημονικά δεδομένα. Ο λόγος και για τον οποίον η ιατρική επινοήθηκε από τη μαντική και η αστρονομία, από την αστρολογία

Ο Πλάτων (πολιτικός 290 d-e) αναφέρει ότι οι ιερείς και οι μάντιες έχουν πολύ μεγάλη σημασία και σεβαστή φήμη εξ αιτίας της σπουδαιότητας του έργου τους. Εξ αυτού στην Αίγυπτο δεν επιτρέπεται και ο βασιλιάς να κυβερνά, αν δεν έχει ιερατικό αξίωμα.

Ειδικότερα τα μαντεία της Ελλάδος ήταν κάτι όπως τα πανεπιστημιακά νοσοκομεία σήμερα και όχι μόνο. Οι μάντιες ήσαν πλήρως ενημερωμένοι όχι μόνο για τα θρησκευτικά θέματα, αλλά και για όλα τα υπόλοιπα (ιατρικά, κοινωνικά κλπ) και η ενημέρωσή τους αυτή γινόταν είτε από τους άλλους ιερείς είτε από συνεργάτες που είχαν προσλάβει (υπενθυμίζουμε π.χ. ότι ο Πλούταρχος ήταν ορισμένος από την Αμφικτιονία ως ανώτατο ιερατικό στέλεχος του Μαντείου Δελφών) και ως εξ αυτού ήταν και προφήτες και ψυχολόγοι και εμπυχωτές και αναλυτές και καθοδηγητές κλπ, άρα και οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης της εποχής.

Μαρμάρινη ανάγλυφη πλάκα, που ήταν επένδυση βάθρου ή βωμού στην αρχαία ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ Αρκαδίας, 330-320 π.Χ., που απεικονίζει το μουσικό αγώνα μεταξύ

του Απόλλωνα, που αγωνίζεται με κιθάρα και του Μαρσίου, που αγωνίζεται με αυλό. Νίκησε ο Απόλλωνας.

Β. ΤΟ ΕΘΙΜΟ ΤΟΥ ΚΛΗΔΟΝΑ ΚΑΙ Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΤΙ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ

Ο Κλήδονας, ως γνωστόν, είναι ένα ελληνικό έθιμο που τελείται στις 24 Ιουνίου, την ημέρα του Αγίου Ιωάννου, το οποίο σχετίζεται με τη μαντεία. Απλά σήμερα στη θέση του Απόλλωνα έχει μπει ο Αϊ Γιάννης. Την παραμονή του Αϊ-Γιαννιού, δηλαδή στις 23 Ιουνίου, οι ανύπανδρες κοπέλες μαζεύονται σε ένα από τα σπίτια του χωριού, όπου αναθέτουν σε κάποια ή σε κάποιες από αυτές να φέρουν από το πηγάδι ή την πηγή το "αμίλητο νερό". Επιστρέφοντας στο σπίτι όπου τελείται ο κλήδονας, το νερό μπαίνει σε πήλινο δοχείο, την υδροφόρο, στο οποίο η κάθε κοπέλα ρίχνει ένα αντικείμενο (μήλο πράσινο ή κόκκινο,

κόσμημα, κλειδί κ.α.), το λεγόμενο ριζικάρι. Στη συνέχεια το δοχείο σκεπάζεται με κόκκινο ύφασμα, το οποίο δένεται γερά με ένα κορδόνι ("κλειδώνεται") και τοποθετείται σε ταράτσα ή άλλο ανοιχτό χώρο. Εκεί παραμένει όλη τη νύχτα υπό το φως των άστρων. Οι κοπέλες επιστρέφουν ύστερα στα σπίτια τους. Λέγεται ότι τη νύχτα αυτή θα δουν στα όνειρά τους το μελλοντικό τους σύζυγο. Ανήμερα του Αϊ-Γιαννιού, αλλά πριν βγει ο Ήλιος, ώστε να μην εξουδετερωθεί η μαγική επιρροή των άστρων, η υδροφόρος νεαρή της προηγούμενης ημέρας φέρνει μέσα στο σπίτι το αγγείο. Το μεσημέρι ή το απόγευμα συναθροίζονται πάλι οι ανύπανδρες κοπέλες. Καθισμένη στο κέντρο της συντροφιάς, η υδροφόρος νεαρή ανασύρει ένα-ένα από το αγγείο τα αντικείμενα, που αντιστοιχούν στο "ριζικό" κάθε κοπέλας και μια άλλη, κάποια (ή και κάποιος) που έχει ποιητικό και μαντικό ταλέντο απαγγέλλει ταυτόχρονα τυχαίες μαντινάδες. Μαντινάδες που είναι επηρεασμένες απλώς και μόνο από τη θέα του ριζικαριού, αφού η μαντιναδολόγος δεν ξέρει σε ποιον ανήκει το κάθε ριζικάρι. Η μαντινάδα που αντιστοιχεί στο αντικείμενο (ριζικάρι) της κάθε κοπέλας θεωρείται ότι προμηνάει το μέλλον της. Σε κάποιας κοπέλας το ριζικάρι ο αείμνηστος μαντιναδολόγος Καμινοκωστής, είχε πει την εξής μαντινάδα: «Σα μάθει ο σκύλος γράμματα κι η γάτα να διαβάζει / τότε και συ θα παντρευτείς να κάμει ο κόσμος χάζι...» (Και η κοπελιά αυτή πράγματι μέχρι σήμερα δεν έχει παντρευτεί!)

«Κλήδονας, εκ του αρχαίου Κληδών. Μαντεία ασκουμένη παιγνιδώς υπό νεανίδων ίδια κατά την εορτήν των γενεθλίων του Αγίου Ιωάννου, 24 Ιουνίου. Κατ' αυτήν εντός υδρίας πλήρους ύδατος αντληθέντος βωβώς, «αμίλητο νερό», ρίπτονται διάφορα αντικείμενα: καρφίδες, κομβία, νομίσματα κλπ, έκαστον των οποίων «μελετάται» επ' ονόματι ωρισμένου προσώπου. κατόπιν εξαγονται ανά εν, ενώ απαγγέλλονται διάφορα δίστιχα, τα οποία θεωρούνται ως αποτελούντα απάντησιν εις τα προβλήματα τα απασχολούντα το άτομο επ' ονόματι του οποίου είχε μελετηθή το εξαγόμενο αντικείμενον». Κληδονίζω (κληδών) = προσημαίνω. προμηνύω, προμαντεύω. Κληδών (ομηρική λέξη, κλέω, κληδών και κληδών= φήμη, φωνή περιέχουσα πρόρησιν, μήνυμα, υπόδειξιν του μέλλοντος, γεν. φωνή, ρήσις μαντική, παρ' Ομήρω εν τη συν. Ευτυχίας μήνυμα εκ λόγου συναγόμενον (Οδύσσεια Σ 117, Ηρ. 5,72). (Λεξικό Γ. Δραγατάκη, 1975)

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΛΗΔΟΝΑ ΑΠΟΣΠΕΡΑΣ

_ Σήμερα που `ναι τα Αι Γιαννιού βάλε αρχή κερά μου
 Του χρόνου σαν και σήμερα να σ' έχω αγκαλιά μου
 _Κλειδώνουμε τον κλήδονα μ' ένα μικιό κλειδάκι
 Κι απόης τον αφήνουμε έξω στο φεγγαράκι
 _Ανοιξατε τον κλήδονα στου Αϊ - Γιαννιού τη χάρη
 κι ος είναι καλορίζικος ας έρθει να το πάρει
 _Τα μυστικά του Κλήδονα κρατώ καλά κρυμμένα,
 μέσα στα βάθη της καρδιάς, που έβαλα για σένα.
 _Σήμερα που `ναι τα' Αι Γιαννιού του Θεου ζητώ μια χάρη
 Του χρόνου σαν και σήμερα να γίνουμε ζευγάρι
 _Κλειδώσετε τον κλήδονα με δόξα και με χάρη
 Κι απού `χει μήλο κόκκινο ταχύτερου (αύριο) να το πάρει
 _Ε Γλυκοπαναγία μου, που `σαι στη γειτονιά σου

Ζευγάρισέ το μήλο μου, να σ' άφτω τα κεριά σου.
 _Μήλο `βαλα στον κλήδωνα κι είναι και μυρωδάτο
 Κι αν δε σε πάρω θα γενεί ο κόσμος άνω κάτω.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΛΗΔΟΝΑ ΣΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ
 _Ανοίγουμε τον Κλήδωνα με τ' Αϊ Γιαννιού τη χάρη
 κι όποιος έχει μήλο κόκκινο ας έρθει να το πάρει
 _ Ανοίγουμε τον κλήδωνα με του Αγιαννιου τη χάρη
 Κι όποιος έχει ριζικό σήμερα να το πάρει.
 Έφθασε η ώρα κι η στιγμή κι ο κλήδοντας ανοίγει
 Και κάθε μια το ριζικό στα φανερά ξανοίγει
 Ανοίξετε τον κλήδωνα με τση μυρθιάς το φύλλο
 Μαλαματένια πρόσωπα που θάμπωσες τον ήλιο
 Ανοίξετε τον κλήδωνα τη χέρα μου να βάλω
 να βγάλω το χρυσό αητό το ρήγα το μεγάλο
 Ανοίξετε τον κλήδωνα να βγάλουμε τα μήλα
 του χρόνου σαν και σήμερα βγάλετε δακτυλίδια
 Ανοίξετε τον κλήδωνα να βγει ο χαρισμένος
 απου τα κάστρα πολεμά και βγαίνει κερδισμένος
 Βάλε το χέρι κοπελιά, το πρώτο μήλο πιάσε
 Που η μοίρα σου χειροκροτεί, ευτυχισμένη να `σαι.
 Βγαίνει το μήλο τ' άρχοντα, του πιο καλού λεβέντη,
 Του πρώτου μας παλικαριού στο λούσο και στο γλέντι.

Στον κλήδωνα οι χρησμοί που λέει-στέλνει ο μάντης σε κάθε ριζικάρη είναι με μαντινάδες. Ριζικό = η μοίρα, το τυχερό, το πεπρωμένο, μεταφορικά αυτό που κουβαλά κάποιος από τις ρίζες του (από το σόι του). Ριζικάρης = αυτός για τον οποίο η μαντίσσα ή ο μάντης εξαγγέλλει μια μαντινάδα που η ερμηνεία της δίδει τη μοίρα ή το τυχερό ή το πεπρωμένο του κλπ:

_«Ω Ριζικό ακατάστατο, αναπαμό δεν έχεις,
 μα επά κ' εκεί σαν πελελό περιπατείς και τρέχεις.
 Όντε στα ύψη μας πετάς, τα χαμηλά γυρεύεις,
 κι όντε μας δείχνεις το γλυκύ, τότες μας φαρμακεύεις
 (Ερωτόκριτος Δ. στίχοι 717-720, Β. Κορνάρος 1553- 1613)

_Τα μάτια τση εχαμήλωσε, χάμαι στη γη εσουντήρα,
 εβάραινε στο Ριζικόν, και στην πρικιάν τση Μοίρα.
 (Ερωτόκριτος Δ. στίχοι 733-735, Β. Κορνάρος 1553- 1613)

_«Πάν' τα μαντάτα εδώ κ' εκεί, παντόθες το μαθαίνουν,

πολλοί κινούν του Ριζικού, κ' εις τα φουστά πηαίνουν
 (Ερωτόκριτος στ Δ. 871 - 872, Β. Κορνάρος 1553-1613)

Γ. Ο ΚΛΗΔΟΝΑΣ ΕΧΕΙ ΤΙΣ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ.

1. Ο Κλήδοντας είναι ένα έθιμο που έχει τις ρίζες του στην αρχαιότητα. Στην εποχή του Ομήρου, χρησιμοποιούσαν τη μαγεία του Κλήδωνα για να μαντέψουν τα μελλούμεν (Οδύσσεια Σ 117,. Ο Πausανίας (Βοιωτικά, 11, 7), σχετικά με τον κλήδωνα, αναφέρει τα εξής: «Στη συνέχεια του Ηρακλείου (της Θήβας) υπάρχει γυμνάσιο και στάδιο, που και τα

δου έχουν το όνομα του Θεού. Πέρα από το Σωφρονιστήρα λίθο υπάρχει βωμός του Απόλλωνα του επονομαζόμενου Σποδίου. Ο βωμός του Απόλλωνα σχηματίστηκε από τη στάχτη των σφαγίων. Εδώ συνηθίζεται μαντική από κληδόνων («μαντική δε καθέστηκεν αυτόθι από κληδόνων»), την οποία ξέρω ότι τη χρησιμοποιούν οι Σμυρνιοί περισσότερο απ' όλους τους Έλληνες και οι Σμυρνιοί έχουν πάνω από τη πόλη, έξω από το τείχος, ιερό των κληδόνων («κληδόνων ιερών»). Παλιά οι Θηβαίοι θυσίαζαν ταύρους στον Σπόδιο Απόλλωνα». Στα χρόνια του Βυζαντίου συναντάμε το έθιμο σαν λατρεία του Ήλιου. Φωτιές ανάβονται και ο λαός πηδά πάνω απ' αυτές για να εξαγνίσει το κακό, όπως και σήμερα. Με τα χρόνια ο Κλήδονας χάνει το χαρακτήρα της γενικής μαντικής και περιορίζεται στους ερωτικούς χρησμούς. Η θεά Κλήδονα αποσύρεται σιωπηλά και δίνει τη θέση της στον Αϊ Γιάννη, του οποίου τη χάρη επικαλείται ο λαός.

2. Η Παλαιά Διαθήκη αναφέρει αφενός ότι ο **κλήδονας** και οι μαντείες υπήρχαν επί εποχής εξόδου των Εβραίων από την Αίγυπτο, ήτοι το 1500 π.Χ., και αφετέρου ότι είναι πράξεις καταδικαστέες, πρβ: «τα γαρ έθνη ταύτα, ους συ κατακληρονομείς αυτούς, ούτοι κληδόνων και μαντειών ακούσονται, σοι δε ουχ ούτως έδωκε Κύριος ο Θεός σου» (Δευτερονόμιο 18,14)

3. Ο Πατριάρχης Αντιοχείας Θεόδωρος Βαλσαμών κατά το β' μισό του 12ου αιώνα, σχολιάζοντας τους Κανόνων της Πενθέκτης Συνόδου (691-2) σχετικά με τις νουμηνίες, τις φωτιές και τον κλήδονα, παραθέτει περιγραφή του εθίμου το οποίο προσομοιάζει με βακχική τελετή συνδεδεμένη με το Σατανά και για το λόγο αυτό το θεωρεί καταδικαστέο, πρβ: «Κατά την εσπέραν της κυ' του Ιουνίου μηνός, ηθροίζοντο εν ταις ρυμίσι και εν τοις οίκοις άνδρες και γυναίκες, και πρωτότοκον κοράσιον νυμφικώς εστόλιζον μετά γονυ το συμποσιάσαι και βακχικώτερον ορχήσασθαι και χορεύσαι και αλαλάξαι, έβαλλον εν αγγείω συστόμω χαλκώ θαλάπτιον ύδωρ, και είδη τινά εκάστω τούτων ανήκοντα - και ώσπερ της παιδός εκείνης λαβούσης Ισχύν εκ τον Σατανά προμηνύειν τα ερωτώμενα, αυτοί μεν περί τούδε τίνος αγαθού ή και αποτροπαιών ανεβούν ερωτηματικώς· το δε κοράσιον από των εν τω αγγείω εμβληθέντων ειδών το παρατυχόν εξαγαγόν υπεδείκνυεν· και λαμβάνων ανόητος τούτον δεσπότης, επληροφορείτο τάχα τα επ' αυτό συνενεχθήναι μέλλοντα, ευτυχή τε και δυστυχή. Την επαύριον δε μετά τυμπάνων και χορών συν τω κορασίω εις τους αιγιαλούς απερχόμενοι, και ύδωρ θαλάπτιον αφθόνως αναλαμβάνόμενοι, τας κατοικίας αυτών έρραινον και ου μόνον ταύτα ετελούντο παρά των ασυνετωτέρων, αλλά και δι' όλης της νυκτός από χόρτον πυρκαϊάς ανάπτοντες, επήδον υπεράνω αυτών και εκκληδονίζοντο, ήτοι εμαντεύοντο περί ευτυχίας και δυστυχίας και άλλων τινών δαιμονιωδώς. Τας δε ένθεν κακειθεν εισόδους αυτών και το δωμάτιον, εν ώ ετελείτο η κληδών, συν τοις παρακειμένοις υπαίθροις, χρυσίζουσι πέπλοις και σηρικούς κατεκόσμουν υφάσμασι· αλλά μην και φυλλάσι δένδρων κατεστεφάνουν, εις τιμήν και υποδοχήν, ως έοικε, του οικειωσαμένου αυτούς Σατανά».

Ωστόσο, παρ' όλη την αρνητική στάση της Εκκλησίας, το έθιμο του κλήδονα επιβίωσε μέχρι σήμερα, όμως με κάποιες παραλλαγές σε σχέση με τα βυζαντινά δρώμενα. (Συγχρόνως, η έκφραση "αυτά τα λεν στον κλήδονα", με την έννοια ότι αυτά που λέγονται δεν είναι σοβαρά, πιθανόν να εκφράζει την εκκλησιαστική άποψη ως προς τη μαντική πρακτική, ή απλώς μια λαϊκή δυσπιστία.)

Γ. Η ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ ΕΙΝΑΙ ΚΡΗΤΙΚΟ ΕΙΔΟΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Η μαντινάδα είναι αφενός κρητικό είδος ποίησης και αφετέρου η βάση της κρητικής μουσικής και κατ' επέκταση της κρητικής όρχησης. Είναι ένα είδος ποίησης που δημιουργείται όχι τυχαία, αλλά βάσει συγκεκριμένων μέτρων, αυτών που καθορίζει αυτό τούτο το είδος της ποίησης αυτής, το οποίο έχει καθορίσει η κρητική μουσική και οι κρητικοί χοροί: Πεντοζάλης, Πηδηχτός, Σούστα, Χανιώτικος, Συρτός κλπ. Το μέτρο (= οι τονισμένες και άτονες συλλαβές, καθώς και αυτές που άδονται με επιμήκυνση ή επιβράδυνση) των στίχων της μαντινάδας είναι ανάλογα με το σκοπό ή το μέτρο του χορού που συνοδεύει. Αν ένα δίστιχο δεν τα έχει κάποιο από τα μέτρα της κρητικής ποίησης-μουσικής, δεν είναι μαντινάδα, αλλά κάτι άλλο: μοιρολόι, λιανοτράγουδο κλπ. Όλοι οι Κρητικοί χοροί: Σιγανός, Πεντοζάλης, κλπ εκτελούνται με συνοδεία μαντινάδων, των οποίων το μέτρο (= το σύνολο των συλλαβών, καθώς οι τονισμένες και άτονες συλλαβές κλπ) είναι ανάλογα με το σκοπό ή άλλως μέτρο του χορού που συνοδεύουν, πρβ:

_Ό,τι και να 'χει ο Κρητικός με λόγια δεν το λέει,
με μαντινάδες χαίρεται, με μαντινάδες κλαίει!"

_Χαίρομαι που 'μαι Κρητικός κι όπου σταθώ το λέω.

με μαντινάδες χαίρομαι, με μαντινάδες κλαίω. (μαντινάδες Μαλεβιζώτη)

Να πας να βρεις ένα παππά μεγάλο ξεμολόγο

Και πες του πως μ' αρνήθηκε χωρίς κιανένα λόγο (μαντινάδα σιγανού)

-"Ο πασανείς παρακαλεί εις το χορό να λάχει,
κι αν έχει κι αγαπητικιά τη χέρα ντζης να πιάσει".

-"Α μ'αγαπάς με την καρδιά, δείξε μου σημαδάκι,
οντό κρατούμε στο χορό σφίξε μου το χεράκι".

-"Το πετραμύγδαλο πατείς με τα μπροσδάχτυλά σου,
εσύ 'σαι ο καλύτερος απ' όλους στη γενιά σου".

-"Να τα χαρώ, πουλάκι μου, τ' άσπρα σου ποδαράκια,
ότινα πιάσεις στο χορό να κάμεις δυό ζαλάκια".

-"Τέσσερα ζάλα στο χορό, κάνεις τα δεν τα κάνεις,
άγγελος ναν' ο άθρωπος δα τότε κουζουλάνεις". "

-"Μα στην ομπρός μερά κρατεί ο λύχνος το φτίλι,
και σύρνει κι αξοπίσω ντου το ξεπασουλιστήρι".

-"Και αξοπίσω πιάσανε όλοι οι γι-ατζαμήδες,
και κάνει ο γεις τσι κουνενούς κι άλλος τσι λεκανίδες".

-"Και ποιός σου καταρίστηκε να πιάσεις στην κουντούρα,
που 'ναι τα πόδια σου στραβά κι η ράχη σου καμπούρα".

-"Μ' ανέ ρωτάτε, κοπελιές, γιαντά 'μαι στην κουντούρα,
για να μαθαίνω το χορό και να κρατώ σιγούρα". [Μαντινάδες

Λιουδάκη 1936]

«Ο κύκλος των χορευτών ήτο ευρύτατος, πολλοί δε άλλοι καθήμενοι και ιστάμενοι γύρω ανέμεναν σειράν. Αλλ' ελάμβαναν μέρος εις τα τραγούδια, επαναλαμβάνοντες μετά των χορευτών την "μαντινάδα" την οποίαν έλεγεν ο ηγούμενος του χορού, ή απαντώντες εις αυτήν δι' άλλου διστίχου .... .. Ήρχοντο στιγμαί κατά τας οποίας η λύρα εγαύγιζε, κατά την χαρακτηριστικήν έκφρασιν, ο δε χορός εμείνετο. Τότε δε οι χορευταί εφαινότο ως μεγεθυνόμενοι εις γίγαντας των οποίων αι κεφαλαί ήγγιζαν σχεδόν την οροφήν. Οι πασαλίδες ανεταράσσοντο εις

τας ζώνας των νέων και τα στήθη των χορευτριών έτρεμαν και εσπαρτάριζαν υπό τα μεταξωτά «στηθούρια». Εις το μεταξύ τα δίστιχα διασταυρούντο ως βέλη με τον γοργόν του χορού ρυθμόν· και άλλοτε μεν απετέλουν ερωτικόν ή πειρακτικόν διάλογον, άλλοτε τα ήρχιζεν ο ηγούμενος του χορού ή άλλος εκ των χορευτών και των έξω του χορού ευρισκομένων και τα επανελάμβανεν ολόκληρος ο χορός. Τα διαμειβόμενα δε πειρακτικά δίστιχα ήσαν κατά το πλείστον αυτοσχέδια. Άλλοι επεδείκνυον τους ποιητικούς θησαυρούς της μνήμης των και διά ν' απαντούν, ήρχιζαν με την λέξιν εις την οποίαν ετελείωνεν ο προηγούμενος. Την στιχομυθίαν έπειτα ηκολούθουν και διεποίκιλλον περιπαθείς περικοπαί του «Ερωτοκρίτου», μάλιστα δε ο αποχαιρετισμός της Αρετούσας. (ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ, 1861-1920, «Ο ΠΑΤΟΥΧΑΣ»)

Δ. Η ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ ΕΙΝΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟ ΕΙΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΤΣΑΚΙ ΚΛΠ

Ορισμένοι λένε ότι η μαντινάδα είναι δίστιχο ποίημα που σε άλλα μέρη λέγεται πατινάδα ή λιανοτράγουδο ή κοτσάκι κλπ, κάτι που δεν είναι σωστό, γιατί το κάθε ένα από αυτά διαφέρει του άλλου σε κάτι, είτε στον ωδικό ρυθμό είτε στα ποιητικά μέτρα είτε στο θέμα κλπ. Τα ποιήματα της ελληνικής ποίησης διακρίνονται αφενός ανάλογα με τους στίχους τους: σε δίστιχα, τριστιχα, τετράστιχα και πολύστιχα και αφετέρου ανάλογα με τα ποιητικά και ωδικά μέτρα, καθώς και το θέμα τους σε: μαντινάδες, καντάδες, μοιρολόγια, νανουρίσματα, λιανοτράγουδα, κοτσάκια κλπ. Αν αυτά ήταν όλα ίδια, τότε θα είχαν και το αυτό όνομα.

_Αγάπη δεν εγνώριζα, γιατί 'μουνα κοπέλι

Μα δα που την γνώρισα, γλυκιά ναι σαν το μέλι. (Μαντινάδα)

_Κοιμήσου αγγελούδι μου, παιδί μου ... νάνι νάνι...

να μεγαλώσεις γρήγορα, ... σαν τ' αψηλό πλατάνι. (Νανούρισμα)

_Απόψε την κιθάρα μου τη σόλισα κορδέλες,

και στα καντούνια περπατώ για τσ' όμορφες κοπέλες. (Καντάδα)

_Κλαίω κι από τα κλάματα μού'ρχεται να πεθάνω

μού'ρχεται να τον απαρνηθώ τον κόσμο τον επάνω.

_Μισεύγεις κόπια στο καλό και στην καλή την ώρα

και να γεμίσει ο δρόμος σου βασιλικούς και ρόδα

_ 'Αχι και που το κάτεχα οψές το μεσημέρι

να σου μαζέψω λούλουδα να τα κρατείς στο χέρι

_ 'Αχι και που το κάτεχα εχθές αργά το βράδυ

να σου μαζέψω λούλουδα να τα κρατείς στον 'Αδη (Μοιρολόγια)

Οι μαντινάδες, αφού είναι δίστιχα ποιήματα, κάπου μοιάζουν με τα άλλα δίστιχα: τα λιανοτράγουδα, τις πατινάδες, τις καντάδες, τα κοτσάκια κ.ά., τα οποία απαντώνται σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όμως άλλο το ένα και άλλο το άλλο. Η μαντινάδα διαφέρει από τα άλλα δίστιχα είτε στο μέτρο είτε στο ρυθμό, όπως διαφέρει και η κρητική μουσική και η κρητική όρχηση από αυτά των άλλων περιοχών της Ελλάδος και συνεπώς η μαντινάδα είναι καθαρά κρητικό είδος ποίησης.

Για παράδειγμα η μαντινάδα αποτελείται από δυο 15 σύλλαβους στίχους = 30 συλλαβές σύνολο: Αέρας είσαι δυνατός κι εγώ φτωχό λουλούδι / και με φυσάς και γίνεται η ερημιά τραγούδι, ενώ π.χ. το καλούμενο κοτσάκι αποτελείται από δυο οκτασύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους, ήτοι 2X8 = 16 συλλαβές (άρα στην ουσία εδώ έχουμε ποίημα ενός στίχου με δυο ημιστίχια): Βρε ήντα σου `καμα κι ήντα

`χεις / κι όλο με τα μένα τα `χεις. Απλά στο κοτσάκι επαναλαμβάνουμε τα ημιστίχια με αντιμετάθεση και έτσι δημιουργείται τετράστιχο με $4 \times 8 = 32$ συλλαβές, αν και στην πραγματικότητα οι διαφορετικές συλλαβές είναι μόνο 16, πρβ:

Βρε ήντα σου `καμα κι ήντα `χεις
 κι όλο με τα μένα τα `χεις
 κι όλο με τα μένα τα `χεις
 βρε ήντα σου `καμα κι ήντα `χεις (κοτσάκι)

E. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΑΔΑΣ

Οι μαντινάδες ανάλογα με το ρυθμό τους διακρίνονται σε μαντινάδες χορού Πεντοζάλη, χορού Συρτού, χορού Σιγανού κλπ. Ανάλογα με το θέμα τους διακρίνονται σε μαντινάδες ερωτικές, αλληγορικές, φιλοσοφικές, γάμου, βάπτισης, θανάτου, χωρισμού, κλήδονα κλπ. Ανάλογα με το χαρακτήρα τους διακρίνονται σε σεμνές, άσεμνες, προκλητικές, σκωπτικές, κωμικές, σατυρικές κλπ. Ειδικότερα οι μαντινάδες αντανακλούν τα αισθήματα, τη σκέψη και τη ζωή του λαού. Αντλούν τη θεματολογία τους από κάθε δραστηριότητα της ζωής, όχι μόνο στον έρωτα, αλλά και στο θάνατο, τον πόλεμο, τη φτώχεια, τη δυστυχία, τη χαρά, την παρέα, την ξενιτειά, τις αστείες στιγμές της καθημερινότητας κ.λπ. Ο τραγουδιστής στους χορούς διαλέγει κάθε φορά ποιες μαντινάδες να πει, ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των περιστάσεων λέγοντας αντίστοιχα μαντινάδες ερωτικές, γάμου κ.α. ή μαντινάδες του πεντοζάλη ή του συρτού κλπ ή μαντινάδες με σατιρικό, πολιτικό ή ιστορικό περιεχόμενο, π.χ.:

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΑΓΑΠΗΣ

_Κομμάτια μου `κανες την καρδιά, μα δεν παραπονούμε
 και τα κομμάτια θα γενούν καρδιές κι αυτές να σ' αγαπούνε
 _Δε φτάνει μόνο μια καρδιά ήθελα να' χω κι άλλη
 και με τσι δυο να σ' αγαπώ και λίγο θα 'ναι πάλι.
 _Το ξέρεις ότι σ' αγαπώ μη με ρωτήσεις πόσο,
 γιατί δεν έχω τη σωστή απάντηση να δώσω
 _Για σένα καρυδαρρωστώ κι αμυγδαλοδιαβαίνω
 Και σταφυλομαραίνομαι κι ανθρώπου δεν το λέω.
 _Θα σου τη δώσω την καρδιά για να `χεις δυο, κερά μου,
 όταν στενοχωριέσαι `συ, να κλαις με τη δικιά μου

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΧΩΡΙΣΜΟΥ

_Μισεύγεις, κλαίνε τα πουλιά, μαραίνονται τα δάση
 Άχι, τον έρμο τον καιρό, και πότε θα περάσει.
 _Που να'σαι αστέρι τ' ουρανού κι Αυγερινέ του νου μου,
 που δίδει η απουσία σου πόνο του λογισμού μου.
 _Μεσ στη φωτιά να καίγομαι, σαν το κερί να λιώνω,
 Άθος να γίνει το κορμί για σε δε μετανιώνω.
 _Ήρθες κι γέμισε η αυλή κρίνους ανθούς και ρόδα
 και της ζωής το νόημα στο πρόσωπο σου το 'δα.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΕΠΑΙΝΟΥ

_Ποιος κρίνος ωραιότατος σου `δωσε τσι ασπράδες
 Και ποια μηλιά δροσομηλιά τσι ροδοκοκκινάδες.

_Σαν το διαμάντι καθαρό είναι το πρόσωπό σου,
Κι αστράφτει η κάθε σου ματιά μεσ' το χαμόγελό σου.
_Τα μάθια σου είναι λιόμαυρα και μέσα λιομαυρίζουν
και μέσα στο λιομαύρισμα αγάπες κανακίζουν.
_Να τα χαρώ τα μάθια σου τα μαύρα τα μεγάλα
αφού σταλαγματίζουνε το μέλι με το γάλα.
_Μάθια ζαχαροξάνοιχτα, ζαχαροπαιγνιδάτα
Που χαμηλοξανοίγετε και γνέφετε κλεφτάτα.
_Μοσχοκανελοκόκκαλη, κανελοζυμωμένη
Γαρεφαλοχλωτάτη κι ακριβαναθρεμμένη

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΠΡΟΤΡΟΠΗΣ ή ΣΥΜΒΟΥΛΗΣ

_Ως έχεις την υπομονή, έχει και την ελπίδα
Με τον καιρό το γιασεμί ανθεί και βγάνει φύλλα.
_Βασιλικέ, που δεν μπορείς χωρίς νερό να ζήσεις
Όποιος ζητήξει μυρωδιά να μην του τη στερήσεις.
_Μην απογοητεύεσαι ό,τι και να σου λάχει
κι όταν σου τύχει το κακό, πάντα να δίνεις μάχη.
_Ποτέ σου σε ψηλό κλαδί μη χτίζεις τη φωλιά σου,
γιατί μπορεί να σου κοπούν μια μέρα τα φτερά σου.
_Αγάπη δίχως πείσματα, δίχως καημό και πόνο
είναι αγάπη ψεύτικη, ψευτιάς αγάπη μόνο.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΚΩΜΙΚΕΣ (ΑΠΟΚΡΙΑΣ)

Ήρθανε πάλι αποκριές κιόλοι κουζουλαθήκαν
Κι οι γράδες κι οι μπαμπόγριες σαν κοπελιές ντυθήκαν.
Τσι μυζηθρόπιτες θωρώ απάνω στο τραπέζι
μα η κοιλιά μου ειν'αδειανή και σαν τη λύρα παίζει.
Ελάτε να γλεντήσομε μασκάρες να ντυθούμε
τσι κουζουλούς να κάνομε να μην κουζουλαθούμε.
Απόσταν εγεννήθηκα δεν ήφαγα λαζάνια
μα τσ'αποκρές τα ψήσαμε κι `φαγα δυο καζάνια.
Ήφυγε δα κι η αποκρά με γλέντια με τραγούδια
και ήρθε η σαρακοστή μέλιές και με λουμπούνια.
Ο Λαζανάς ψυχομαχεί και ο Μακαρούνης κλαίει
και κρόμμυδος σουσουραδεί και στο τραπέζι βγαίνει.
Ο Κρέως εξεψύχησε και ο Τύρος αποθαίνει
και ο καημένος ο Κουκιάς μες το τραπέζι μπαίνει.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΜΑΥΡΑ ΡΟΥΧΑ

-_Όποιος πουκάμισο φορεί πάντα με μαύρο χρώμα
έχει καημό μες στην καρδιά ή άνθρωπο στο χώμα!
_Το μαύρο το πουκάμισο ποτέ δε θα το βγάλω,
γιατί εκείνη που αγαπώ ταίρι της έχει άλλο.
_Κάρβουνο έγινε η καρδιά απ του σεβντά τη λαύρα,
Γι αυτό κιανείς μη με ρωτά γιάντα φορώ τα μαύρα.
_Μαυροπουκαμισάδες και μαυροφορεμένοι
είναι αυτοί που κάνανε την Κρήτη δοξασμένη.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΜΑΧΑΙΡΙ

_Είμαι μαχαίρι κρητικό όπλο τιμής και αξίας,
όμως και ενθύμιο ειλικρινούς φιλίας.

_Αν ίσως και με απαρνηθείς και κάμεις άλλο ταίρι
θα σου τον κόψω το λαιμό με τούτο το μαχαίρι.
_Δώρο σου κάνω από καρδιάς, ετούτο το μαχαίρι,
για να θυμάσαι πάντοτε, αυτόν που το 'χει φέρει.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΘΑΥΜΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΛΕΒΕΝΤΙΑΣ

_Άσπρης μυρθιάς μυρτόφυλλο/πράσινης δάφνης φύλλο,
Στρογγυλομηλοπρόσωπη κι εθάμπωσες τον ήλιο.
_Μην τότε κλαις τον αετό όπου πετά όντε βρέχει
Μα κλαίγε το μικρό πουλί, όπου φτερά δεν έχει.
_Λεβέντης είναι αυτός που η ψυχή του κλαίει
μα το κεφάλι έχει ψηλά και μήτε λέξη λέει.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΑΝΤΙΚΡΙΣΤΕΣ

Αντικριστές μαντινάδες λέγονται οι απαντητικές, αυτές που η μία είναι απάντηση της άλλης, π.χ.:

_Κάθε λογής ρωτώ γιατρούς αν ξέρουν να μου πούνε
σε μια καρδιά που 'ναι μισή πόσοι καημοί χωρούνε
Απάντηση:

_Αν θες να μάθεις οι καρδιές ίντα καημό χωρούνε
να μην ρωτάς έναν γιατρό μ' ανθρώπους που πονούνε.

Κατά τη διάρκεια γεύματος που έγινε στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Κρητών στην ορθόδοξη Ακαδημία στο Κολυμπάρι Χανίων το 1999 επί Προεδρίας Παγκρητίου Ενώσεως Κ. Ξυλούρη, κάποια στιγμή ο Ορέστης Κριτωτάκης λέει σε μένα, στο Μανώλη Μπαχλιτζανάκη (μέλη του Δ.Σ. της Παγκρητίου Ενώσεως) την εξής μαντινάδα (οι μαντινάδες είναι γνωστές, όμως το περιστατικό είναι πραγματικό), επειδή τότε μια κοινή μας φίλη του έκανε τα «γλυκά ματάκια»:

Ορέστης... Ωχου .. ώχου:

Μια πέρδικα συχνοτσιμπά και θα με αναγκάσει
να ξεκρεμάσω το τσιφτέ που χω καιρό κρεμάσει
Και του απαντά ο Μανώλης, πάψε ρε φίλε:
Εγέρασες και τρέμουνε γόνατα και μασέλες
Κι όμως σιμώνεις και θωρείς όπου θα βρεις κοπέλες
Και του ανταπαντά ο Ορέστης:

'Ημouνα κράχτης πετεινός κι εδά στα γηρατειά μου
να με τσιμπούν οι όρνιαθες δεν το βαστά η καρδιά μου
Κι αν είμαι γέρος πετεινός, γερά 'ναι τα κότσανά μου
Κι αφού το νέο πιο καλά την κάνω τη δουλειά μου.

Και επεμβαίνει ο Κώστας και λέει:

'Ησουνα κράχτης πετεινός μα κράχτης είσαι ακόμα
μόνο που κράζεις ....στην αυλή δεν κράζεις πια στο δώμα
Και ο γυμνολέμης πετεινός στο βατσιπέτι κράζει
Τα χάλια του δεν τα θωρεί και στ' όρνιαθες κοιτάζει!
Και τους ανταπαντά ο Ορέστης:

Φίλοι μου, γέρασα τ' ομολογώ, μα δεν το βάζω κάτω
κουράγιο δίνω στη ζωή και στέκω σαν το γάτο.

Φίλε μου κι αν εγέρασα και χότρине η φωνή μου
τσι πέρδικες θα κυνηγώ μέχρι να βγει η ψυχή μου.

Και του απαντά ο Κώστας κ:

Ακ(ο)λούθα με να κυνηγώ να μάθεις να ξαμώνεις
Γιατί 'σαι ακόμη ατζαμής και πράμα δε σκοτώνεις

Και του ανταπαντά ο Ορέστης:

- Θα σ'ακ(ο)λουθώ εις τσι πέρδικες να κάθομαι πιο πέρα,

Για να μετρώ τσι μπαλωθιές που παίζεις στον αέρα

Και του ανταπαντά ο Κώστας:

Οι κοπελιές κι οι πέρδικες είναι καλό κυνήγι

Μα να `ναι ο τόπος βολικός από να μη σου φύγει.

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΓΑΜΟΥ

_Ανοίξετε την πόρτα σας να δείτε το γαμπρό μας
που'ναι στολίδι και πρεπιά στο σόι το δικό μας.

_Ανοίξετε την πόρτα σας να δείτε το γαμπρό μας

Τέτοιο σγουρό βασιλικό δεν έχει το χωριό μας.

_Ανοίξετε την πόρτα σας να δείτε το γαμπρό μας

και αν έχετε παράπονο να μας το πείτε εμπρός μας

_Νύφη, άνοιξε την πόρτα σου γιατί ο γαμπρός αναμένει,
για να του δώσεις την καρδιά, με πέπλο στολισμένη.

_Σήκω κι αποχαιρέτισε, νύφη, την εδικολογία σου,

Δώσε τα κλειδιά στη μάνα σου κι άμε να βρεις δικά σου.

Και από μέσα από το σπίτι της νύφης ακούγεται:

_Σιγά-σιγά μη βιάζεστε κι η πόρτα μας θ' ανοίξει,
γιατί έχει η νύφη αδέλφια και γονείς να τσ' αποχαιρέτισει.

_Άγια να είναι η στιγμή, κάνομε το σταυρό μας
κι ανοίγομε την πόρτα μας στο ζηλευτό γαμπρό μας

_Ανοίξε πόρτα της εκκλησίας πόρτα του παραδείσου

Να κατεβούν οι άγγελοι τη νύφη να βλογήσουν

_Ανοίχτε πόρτες της χαράς, πόρτες της εκκλησίας

Στ' ανδρόγυνο που γίνεται το ταιριαστό ζευγάρι

Να το βλογήσει ο Θεός και ευλογημένο να `ναι
Και αυτοί και οι απόγονοι κι αυτοί και τα παιδιά τους.

_Ω Παναγιά Δέσποινα με το Μονογενή σου

στο ανδρόγυνο που γίνεται να δώσεις την ευχή σου

Να ζήσουν να γεράσουνε ως τη στερνή πνοή τους

_Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά της νύφης
Να δεις τον όμορφό σου γιο μια κόρη σου τη φέρνει

_Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά τση νύφης

Και κράθιε και ροδόσταμνο να τσι ροδοσταμνίσεις

_Νύφη να μπεις στ'αρχοντικό με το δεξί σου πόδι

και να σκορπίσεις ύστερα κατάχαμα ένα ρόδι.

_Νύφη στο σπίτι που θα μπεις δίχως κουβέντα άλλη

η ευτυχία κι η χαρά να `ναι με το τσουβάλι.

_Άγια να `ναι η στιγμή, ο θιός να βοηθήσει

Ο ένας για τον άλλονε να μην βαρυγκωμήσει

_Σήκω περπάτα αϊτέ και άνοιξε τα φτερά σου

να πεταχτεί η πέρδικα που `χεις στην αγκαλιά σου

_Έπιασε η νύφη στο χορό κι όποιος τη συνοδεύει

να ρίχνει καλορίζικα στον τόπο που χορεύει.

_Έπιασε η νύφη στο χορό και κάμετέ τση τόπο

Σαν περισσότερα φαίνεται στη μέση των ανθρώπων

_Λεβέντης είναι ο γαμπρός, λεβέντικα χορεύει
Τρίζει η γης όπου πατεί και δε τση χωρατεύει.

_Πρίμα τον έχεις τον καιρό, γαμπρέ και ξεκινάτε,
Μόνο τιμόνευγε καλά μέσ' στη χαρά να πάτε
_Γαμπρέ μας να τα χαιρέσαι τα όμορφα τση κάλλη
απου δεν εξανάδαμε να τα 'χει κιαμιάν άλλη
_Γαμπρέ βλαστάρι όμορφο βέργα 'πο κυπαρίσσι
η νύφη μας θα σ' αγαπά σε όλη σας τη ζήση .

]

_Τση Κρήτης όλα τα πουλιά σου γλυκοκελαιδούνε
Γιατί 'σαι η γι-ομορφότερη νύφη οπού θωρούνε
_Νύφη μου πετροπέρδικα που περπατάς στ' αλώνια
Σου πρόποννε παινέματα να σου τα πουν τ' αηδόνια.
_Νύφη μας να περνάς καλά και να πηγαίνεις ντρέτα
να σε λατρεύει ο γαμπρός στο λέω ντρέτα σκέτα
_Νύφη μου μη πικραίνεσαι και μη χαλά η καρδιά σου
Όπως σ' αγάπα η μάνα σου σ' έχει κι η πεθερά σου

_Κουμπάρε που στεφάνωσες τα δυο κυπαρίσσια
Του χρόνου να 'μαστε καλά, να 'ρθεις και στα βαφτίσια
_Δώσετε του κουμπάρου μας του γάμου το κουλούρι
απού τ' ομορφοσάξανε και μοιάζει του στη μούρη
_Γαμπρός ειν' το γαρύφαλλο κι η νύφη άσπρη βιόλα
Επίσης κι ο κουμπάρος τους τα νοστιμίζει όλα
_Κουμπάρε καλορίζικα πούβαλες το στεφάνι
να σ' αξιώσει ο Θεός να βάλεις και το λάδι

3. Η ΡΙΜΑ ή ΡΙΜΑΔΑ

Ρίμα ή ριμάδα ονομάζεται το πολύστιχο ποίημα με 15 σύλλαβους στίχους και ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Επί της ουσίας είναι μαντινάδες που έχουν εννοιολογική συνάφεια εξ ου και για πολλούς μαντινάδες = ρίμες. Οι ρίμες, όπως και οι μαντινάδες, αντλούν τη θεματολογία τους από κάθε δραστηριότητα της ζωής. Απλά οι ρίμες σε αντίθεση με τις μαντινάδες δε χορεύονται. Οι ρίμες σε αντίθεση με τα ριζίτικα είναι ομοιοκατάληκτα και πολύστιχα ποιήματα, ενώ τα ριζίτικα είναι σύντομα και όχι απαραίτητα με ομοιοκαταληξία. Πολλές ρίμες είναι δημοτικά τραγούδια. Αντιπροσωπευτικά δείγματα ιστορικής ρίμας είναι: το «Τραγούδι του Δασκαλογιάννη», το «Τραγούδι του πύργου του Αλιδάκη», το «Τραγούδι του Θοδωρομανώλη», το «Τραγούδι του Καπετάν Μιχάλη Κόρακα» και άλλα.

<<Να, κατάντησα και ριμαδόρος, προχτές που δεν μπορούσα να κοιμηθώ, κάθισα και της ταίριαξα ένα τραγουδάκι, σε παρακαλώ να της το διαβάσεις, να δει τι υποφέρω:

«Αχού και ν' ανταμώναμε σ' ένα στενό τα δυο μας,
Και το στενό να 'ναι πλατύ, να βάνει τον καημόν μας!
Κομμάτια κι αν με κάμουνε, κιμά κι αν με μαλάξουν,
πάλι τα κοκαλάκια μου απάνω σου θ' αράξουν!»>>
(Νίκος Καζαντζάκης 1883 – 1957 «Ο Αλέξης Ζορμπάς»)

ΕΛΑ ΚΑΙ ΜΑΗΣ ΗΜΠΗΚΕ

Έλα και Μάης ήμπηκε κι αθούν τα ρόδα φως μου
 Να μου περάσεις στα μαλλιά το πιο όμορφο του κόσμου.
 Έλα μαζί να πλέξουμε στεφάνια αυτά του Μάη
 Να τα κρεμάσουμε στο λαιμό τσ' αγάπης που τση πάει.
 Έλα για δεν αροδαμούν τα ρόδα στο μπαξέ μου
 Και μελαγχολικούς θωρώ τσ' αθούς του μενεξέ μου.
 Έλα και μπήκε η άνοιξη κι οι λεμονιές μυρίζουν,
 Τα κρίνα και οι πασχαλιές ωθούν και λουλουδίζουν.
 Έλα και Πάσχα έρχεται η ανάβουν τα' αγιοκέρια
 και πως θα σφίγγω για ευχές φως μου τα ξένη χέρια.....»
 (Εργαζάκη Ζαχαρένια)

ΚΡΗΤΗ

Σαν την νεράιδα κείτεσαι στην άκρη του Αιγαίου
 είσαι πατρίς της λευτεριάς, πολιτισμού αρχαίου.
 Ήσουν κι' είσαι το νησί, πατρίδα της ανδρείας
 και είσαι το προπύργιο και της Δημοκρατίας.
 Κανένας δεν το μπόρεσε ποτέ να σε σκλαβώσει
 όλοι από σένα πήρανε χωρίς κανείς να δώσει.
 Ρωτούν πώς είναι δυνατόν μια τόση δα νησιδα
 να σε διαλέξει ο θεός της λευτεριάς πατρίδα
 Η απορία θα λυθεί πίσω αν θα κοιτάξουν
 την ένδοξη ιστορία σου λιγάκι αν θα ψάξουν.
 Θα δούνε χρόνια προ Χριστού πολιτισμό ν' αφήνεις
 εσύ στην ανθρωπότητα πρώτη τα φώτα δίνεις.
 Κι' άλλοι λαοί υπήρχανε πολιτισμό αφήκαν
 μα μόνο λίγο ζήσανε μετά αφανιστήκαν.
 Μονάχη αντιστάθηκες στου χρόνου τη μανία
 και άφησες πολιτισμό, αθάνατα μνημεία.
 Χρόνια πολλά περάσανε και "ξύπνησε " ο κόσμος
 αλίμονο της λευτεριάς είναι στενός ο δρόμος.
 Λαοί που δεν προλάβανε σαν κράτος να σταθούνε
 υπόδουλοι βρεθήκανε άλλους υπηρετούνε.
 Άλλαξαν τρόποι της σκλαβιάς της δουλοπαροικίας
 τώρα σ' εκμεταλλεύονται βάσει της συμμαχίας.
 ..... (Φάνης Ξημεράκης).

Η ρίμα ή άλλως ομοιοκαταληξία υπήρχε ήδη επί Βυζαντινών, όπως θα δούμε πιο κάτω, όμως αναπτύχθηκε σε πολλά και ξέχωρα είδη επί ενετοκρατίας, που ονομάζονται: μαντινάδα, καντάδα κ.α. Στην Ελλάδα αρχικά αυτό έγινε στην Κρήτη και από εκεί μετά πέρασε πρώτα στα Επτάνησα και λίγο μετά και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Εδικά στην Κρήτη αναπτύχθηκε η μαντινάδα και η ρίμα. Στα Επτάνησα η καντάδα και οι αρέκιες. Η Κρήτη και μετά και τα Επτάνησα ήταν ελληνικές και πρώην βυζαντινές περιοχές που πέρασαν πρωύτερα στην κατοχή των Ενετών.

Η ελληνική λέξη ρίμα είναι αντιδάνειο από την ιταλική λέξη «rima» = η ομοιοκαταληξία, η ρωγμή, η σχισμή, rimate = στιχουργώ, ερευνώ, ομοιοκαταληκτώ" και η οποία με τη σειρά της προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «ρύμη», που στα αγγλικά γράφεται rhyme,

ενώ στα ιταλικά rima. Ετυμολογία από το αρχαίο ελληνικό ρήμα ε-ρύω = ιωνικά ειρύω, δωρικά Φερύω = 1. τραβώ, σύρω στο έδαφος, γενικά με την έννοια της ορμής και σφοδρότητας («νηα ερύσσομεν ηπειρόνδε» θα σύρουμε το πλοίο στην ξηρά, Ομ. Οδ.) 2. σύρω κάποιον διά της βίας («έρυσαν τέ μιν είσω κουρίξ» τόν... ..» (ε)ρύω > ρύμη, απ' όπου και ρυμοτομία (πόλης), «εν τη ρύμη του λόγου», ρυτός = αυτός που σύρεται, που τον τραβούν, ελκυστός, τα ρυτά (ουδ. πληθ. ως ουσ.) = τα ηνία αλόγων «ρύτοισι λάεσσι'». Συγγενές του ερύω = το ρέω > ρόος > ρους κλπ

Σύμφωνα με το «Λεξικό Νέας Ελληνικής» Γ. Μπαμπινιώτη: «ρίμα» είναι η ηχητική σύμπτωση λέξεων ή στίχων στροφής ή ποιήματος σε ένα μέρος, κυρ. στην κατάληξη τους, η ομοιοκαταληξία. Κάθε ποίημα ή στροφή που έχει τέτοια ηχητική αντιστοιχία στις καταλήξεις των στίχων του.... Ρίμες κ. λαϊκότ. Ριμάδες, τα ομοιοκατάληκτα λαϊκά δίστιχα τραγούδια. Συν. Λιανοτράγουδα. ΕΤΥΜ. < ιταλικά rima < φρανκον. rīman = "θέτω σε σειρά", τακτοποιώ < αρχ. γερμαν. Rim = "σειρά, γραμμή". Η λ. παρετυμολογήθηκε κατά το μεσαίωνα προς το αρχ. ουσ. ρυθμός, πράγμα που εξηγεί τη ορθογραφία του αγγλ. Rhyme».

Ωστόσο: α) η ιταλική λέξη «rima > ρίμα» δεν προέρχεται από τη γερμανική rim, αλλά από την ελληνική λέξη ρύμη και β) η λέξη «rima > ρίμα» δεν είναι συνώνυμη με τη λέξη «λιανοτράγουδο». Το λιανοτράγουδο είναι ποίημα με λιανά, ήτοι λίγα, ποιητικά μέτρα, δεν επιδιώκει την ομοιοκαταληξία ή αν έχει είναι φτωχή κλπ (Περισσότερα βλέπε «Ποιητικές μορφές»), γ) Στα ιταλικά υπάρχει το πρόθεμα rim- που σημαίνει «ξανά το ίδιο» (= στα αγγλικά re-): «rimangiare = ξανατρώγω, rimbarcare = ξαναμπαρκάρω, rimbarco επιβίβαση εκ νέου ...." Το πρόθεμα αυτό προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα ερύω =πάω και σύρω, τραβώ....., συγγενή του ρέω και του ερέω-ώ κλπ > ρύμη: rīmorciare = ρυμουλκώ (= ρύμη + έλκω), rīmor = τραβηχτής. Από εκεί και η λέξη ρυ-(θ)μός (το θμ = επίθημα, όπως και αριθμός, σταθμός, κλαυθμός κλπ) = η ρύμη του λόγου και γενικά του ήχου.

4. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΡΙΜΑΣ

Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο και φιλόλογο Στυλιανό Αλεξίου η ρίμα, δηλαδή η ομοιοκαταληξία, ήρθε στην Κρήτη στα μέσα του 15 αιώνα από τους Ενετούς ποιητές και στη συνέχεια πέρασε και τους Κρητικούς που επηρεάστηκαν από την ευρωπαϊκή ποίηση, πρβ: «Από τα μέσα του 15' αιώνα και πέρα παρουσιάζεται η ρίμα σε δίστιχα και σπανιότερα σε πολύστιχες ομοιοκατάληκτες ρίμες» (Στυλιανός Αλεξίου, Κρητική Ανθολογία, β' έκδ. Ηράκλειο 1969). Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Ερωτόκριτος του Κορνάρου ήταν αυτό που επέδρασε στη διάδοση της ομοιοκαταληξίας στην Κρήτη, επειδή η απήχηση του ήταν τεράστια, πρβ: «Μεγάλη ήταν η επίδραση του «Ερωτοκρίτου» κυρίως στο κρητικό λαϊκό δίστιχο, τη «μαντινάδα». Είναι ζήτημα αν το είδος αυτό υπήρχε πριν από τον Κορνάρο· πάντως μόνο έπειτα από αυτόν αναπτύχθηκε και διαδόθηκε πλατεία» (Στυλιανός Αλεξίου, «Βιτσέντζου Κορνάρου, Ερωτόκριτος», εκδ. Ερμής, Αθήνα 1980, εισαγωγή).

³³ Ψηλοφουντό μου ίασεμί
 ῥόδον ἀπὸ τὴν Σητεία,
 ἢ ἄμορφιά σου ἠκούστηκε
 μέσα στὴν Βενετία.
 θὰ ἀναβῶ στοὺς οὐρανοὺς,
 νὰ διπλωθῶ, νὰ κάτσω,
 νὰ πάρω πέννα καὶ χαρτί
 τι κάλλη σου νὰ γράψω.
 τὰ κάλλη σου κρεμοῦν Πασιά
 τα ἴφρυδια σου Βεζίρη
 τὸ ἀγγελικό σου τὸ κορμί
 κρεμᾶ Καραβουκέρη.
 δὲν θέλω παρὰ μία φορά
 τὴν χέρα μου νὰ βάνω
 στὰ μαρμαρένεα σου βυζιά
 κ' ἀπέκει—ἄς ἀποθάνω.

Μαντινάδες που κατέγραψε στην Κρήτη ο περιηγητής Ρ. Πάσλεϊ το 1837 (PASHLEY, Robert. Travels in Crete, τ. Ι, Λονδίνο, John Murray, MDCCCXXXVII =1837).

Ωστόσο η ομοιοκαταληξία υπήρχε στην Ελλάδα και πριν από την εποχή της ενετοκρατίας της Κρήτης (1211 - 1669) και απλά επί ενετοκρατίας αναπτύχτηκε, όπως θα δούμε πιο κάτω. Μέχρι τότε τα περισσότερα ποιήματα ήταν χωρίς ομοιοκαταληξία. Υπήρχαν και ποιήματα που κάποιες από τις στροφές του ήταν ομοιοκατάληκτες και οι υπόλοιπες όχι. Ειδικότερα επί εποχής Ενετοκρατίας άρχισαν να αναπτύσσονται ως ιδιαίτερα είδη ποίησης τα ομοιοκατάληκτα ποιήματα: η ρίμα, η μαντινάδα, η σερενάδα - καντάδα κλπ.

Καθοριστικό ρόλο για την ανάπτυξή τους στην Ελλάδα έπαιξε αρχικά η Κρητική Λογοτεχνική Σχολή, πρώιμη: Στέφανος Σαχλίκης (1331 - 1400) και κατοπινοί: Βισσέντζος Κορνάρος (1553- 1613), Γεώργιος Χορτάσης (1550 - 1610) κ.α. και μετά και η Επτανησιακή Λο-

γοτεχνική Σχολή. Υπενθυμίζεται ότι η Κρήτη αρχικά και μετά και τα Επτάνησα ήταν τα πρώτα ελληνικά μέρη κατάκτησαν οι Ενετοί και στα μέρη αυτά υπήρχε ελευθερία να χρησιμοποιούν οι κάτοικοί τους τη γλώσσα τους, κάτι που δεν είχαν τα άλλα μέρη της Ελλάδος, επειδή αυτά κατακτήθηκαν από τους Τούρκους. Ο Στ. Σαχλίκης, 1331 -1403 μ.Χ., ποιητής του Χάνδακα (Ηρακλείου Κρήτης), έγραψε ποιήματα και με ομοιοκαταληξία και χωρίς ομοιοκαταληξία, ενώ οι υπόλοιποι έγραψαν στίχους (ρίμες) κυρίως με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία.

Στέφανος Σαχλίκης, 1331 -1403 μ.Χ,

«Παράξενος ἢ Περί των χωριατῶν και των αβουκάτων».

Και μετά τούτον τον σκοπόν εβάστουν την πικρίαν και ανάμενα την Τύχην μου να πέμψη ιατρείαν».

Ὅποιος λοιπόν ορέγεται να μάθη διά την Μοίραν, το πῶς παίζει τον άτυχον, **ωσάν παιγιώτης λύραν** ας έλθη να αναγνώση εδώ τούτο το καταλόγιν το εκάτσα κι εστιχόπλεξα και μοιάζει μοιρολόγιν.....

Ανώνυμος Ἡ θυσία του Αβραάμ (τέλη 16 ου αί.)
 Ξύπνα, Αβραάμ, ξύπνα, Ἄβραάμ, γείρου κι άπάνω στάσου,
 μαντάτο από τους ουρανοὺς σου φέρνου, κι άφουκράσου

Σ' ενός βουνού κορφή , σ' ένα χαράκι
 ξανοίγω και θωρῶ ένα γεροντάκι,
 κι έβλεπε κάποια πρόβατα ο καημένος,

αδύναμος και μαυροφορεμένος...
 ...Δί'αυτήνη που ρωτάς, ήταν παιδί μου,
 θάρρος μου του φτωχού, και απαντοχή μου
 («Η Βοσκοπούλα», χειρόγραφο έργο αγνώστου, γράφτηκε γύρω
 στα 1590, μα πρωτο-τυπώθηκε το 1626. Αποτελείται από 476 ενδεκα-
 σύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους χωρισμένους σε 119 τετράστι-
 χες στροφές).

Εβράδιασεν, ενύκτιασε, λιγοψυχά η καρδιά τως,
 στο παραθύρι να βρεθούν, να πουν τα βάσανά τως.
 Ήφταξε το μεσάνυκτον, η ώρα που ανιμέναν,
 στον τόπον ευρεθήκασι, που κάθε νύκτα επηαίναν.
 Μιάν ώρα εκλάψασιν ομπρός δριμιά κ' ελουχτουκήσαν,
 κι απόκει μ' αναστεναμούς τα Πάθη τως αρχίσαν.
 (Ερωτόκριτος Γ στ 1347-1390, Β. Κορνάρος 1553- 1613)

«Ανίσως κι εκουδούνιζε στο σπίτι μου αποκάτω
 μιαν ώρα το σακούλι του με κίτρινα γεμάτο,
 δεις ήθελες πώς άνοιγα, με μένα με λυρόνι
 μηδέ με το τραγούδι του ποσώς δε με κομπώνει.
 Κατέχεις πως μου φαίνονται τούτοι που πορπατούσι
 Τη νύχτα και **σονάρουσι** και γλυκοτραγουδούσι:»
 (Κατζούρμπος, πράξη Α', στ. 195-200, Γ. Χορτάσης 1550-
 1610)

_Λέγει της ο Ρωτόκριτος· "Ήκουσες τα μαντάτα,
 που ο Κύρης σου μ' εξόρισε σ' τη ξενιτιάς τη στράτα;
 (Ερωτόκριτος Γ στ 1347-1390, Β. Κορνάρος 1553- 1613)

Οι ρίμες και οι μαντινάδες ως ξέχωρα είδη ποίησης δημιουργήθη-
 καν στην Κρήτη επί εποχής ενετοκρατίας της (1211- 1669), όμως οι
 ονομασίες «ρίμα» και «μαντινάδα» μάλλον είναι μεταγενέστερες, μετά
 από την περίοδο του 1821, επειδή επί εποχής «γενιτσαριάς», καθώς
 λέει ο Ι. Κονδυλάκης στον Πατούχα», κάθε τι ελληνικό ήταν υπό
 διωγμό από τους κατακτητές Τούρκους.

Ο Ιωάννης Κονδυλάκης (1861 - 1920) στα μυθιστόρημά του ο-
 νομάζει τις μαντινάδες άλλοτε έτσι και άλλοτε δίστιχα, ομοίως και ο Ν.
 Καζαντζάκης, πρβ:

«— Μόνο στο χορό τσ' έλεγα κιαμμιάν ανεγυριστική μαντινάδα
 και μ' απηλογοούντονε και κείνη πλεια ανεγυριστικά.

Η αγάπη θέλει φρόνησι, θέλει ταπεινωσύνη ... Δεν το λέει και το
 τραγούδι; έτσα διάχνουνε, Μανώλη, οι τιμημένοι άντρες.

Η Ρηγινιώ ανεστέναξε και το ρεμβόν της βλέμμα εβυθίζετο εις την
 μακρυνήν εποχήν από την οποίαν της ήρχετο εξησθενημένη η απήχη-
 σις ενός διστίχου του χορού: Να τα χαρώ τα μάτια σου όντε τα κλίνης
 κάτω ...» (Ιωάννης Κονδυλάκης, 1861 - 1920, «Ο Πατούχας»)

Επί εποχής Βυζαντινών τα ποιήματα γραφόταν σε ισοσύλλαβους
 στίχους, δεκαπεντασύλλαβους ή και σε άλλες ποσότητες, όμως όχι α-
 παραίτητα με ομοιοκαταληξία. Μάλιστα υπήρχαν και ποιήματα που εί-
 χαν στροφές με στίχους ανομοιοκατάληκτους και στίχους με ομοιοκα-
 ταληξία. Και το ότι η ομοιοκαταληξία έχει τις ρίζες της στην αρχαία
 Ελλάδα- Βυζάντιο και από εκεί την πήραν και οι ξένοι προκύπτει

αφενός από το ότι στα ιταλικά η ομοιοκαταληξία λέγεται rima, στα αγγλικά rhyme κλπ, που είναι αντιδάνεια από την ελληνική λέξη «ρύμη»: εν τη ρύμη του λόγου, ρυμοτομία κλπ και αφετέρου από τα εξής ενδεικτικά ποιήματα:

«Τη υπερμάχῳ στρατηγῶ τα νικητήρια,
Ὡς λυτρωθείσα των δεινῶν ευχαριστήρια,
Αναγράφῳ σοι ἡ Πόλις σου Θεοτόκε.
Ἄλλ' ὡς ἔχουσα το κράτος απροσμάχητον,
Ἐκ παντοίων με κινδύνων ελευθέρωσον,
Ἵνα κράζῳ σοι· Χαίρε, Νύμφη ἀνύμφευτε»

Χαίρε, δι' ἧς ἡ χαρὰ ἐκλάμπει·
χαίρε, δι' ἧς ἡ ἀρά ἐκλείπει.
Χαίρε, του υπεσόντος Ἀδὰμ ἡ ἀνάκλησις·
χαίρε, των δακρύων της Εύας ἡ λύτρωσις.
Χαίρε, ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς·
χαίρε, βάθος δυσθεώρητον, και Ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς.....

(Χαιρετισμοὶ της Παναγίας, Ἀκάθιστος Ὕμνος, εἶναι δημοτικό ποίημα, ἀγνώστου δημιουργοῦ, που γράφτηκε το 626 μ.Χ., μετά τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης ἀπό την πολιορκία των Ἀβάρων και των Περσῶν, ἐπὶ Αυτοκράτορα Ἡράκλειου και θεωρεῖται ὡς ἓνα ἀριστοῦργημα της βυζαντινῆς ὑμνογραφίας. Εἶναι γραμμένος πάνω στους κανόνες της ομοτονίας, ἰσοσυλλαβίας και σε πολλά σημεία της ομοιοκαταληξίας.

<<Καλὴν ἐσπέραν ἄρχοντες ἀν εἶναι ὀρισμὸς σας
Χριστοῦ τη Θεία γέννηση να πῶ στ' ἀρχοντικό σας
Χριστὸς γεννᾶται σήμερον ἐν Βηθλεὲμ τη πόλῃ,
οἱ οὐρανοὶ ἀγάλλονται χαίρει ἡ φύσις ὅλη
Ἐν τῷ σπηλαίῳ τίκτεται, ἐν φάτνῃ των ἀλόγων
ὁ Βασιλεὺς των οὐρανῶν και Ποιητὴς των ὄλων...>> (Κάλαντα Χριστουγέννων)

<< Ἀρχιμηνιά και ἀρχὴ χρονιά
κι ἀρχὴ καλὸς μας χρόνος
Κι ἀρχὴ που βγήκεν ὁ Χριστὸς
στη γῆ να περπατήσει
και να μας καλοκαρδίσει.....
Σ' αὐτὸ το σπίτι που ἔρθαμε πέτρα να μὴ ραγίσει
κι ὁ νοικοκύρης του σπιτιοῦ χρόνια πολλὰ να ζήσει!>> (Κάλαντα Πρωτοχρονιάς)

Ὁ Θάνατος του Διγενὴ Ἀκρίτα
Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ κι ἡ γῆς τότε τρομάζει
κι ἡ πλάκα τον ἀνατριχιά πῶς θα τότε σκεπάσει
Νάχεν ἡ γῆς πατήματα κι ὁ οὐρανὸς κερκέλια
να πάτουν τα πατήματα να ἔπιανα τα κερκέλια
ν' ἀνέβαινα στον οὐρανὸ, να διπλωθῶ να κάτσω
να δώσω σείσμα τ' οὐρανο

"αρπάζει το σκεπάρνι του, ἐν' ἀργυρὸ πριγιόνι

σ' έν περιβόλι σ' έμπηκεν, ελιάς κλανάρι κόβει,
 ντογρί παιγνίδι έκαμε, ντογρί παιγνίδι κάνει.
 Τα φίδια κόρδες έβαλε απάνω στο παιγνίδι
 την όχεντρα την πλουμιστή δοξάρι στο παιγνίδι
 και τα μικρά χεντρόπουλα στριφνάρια στο παιγνίδι. ...." (Διγε-
 νής Ακρίτας)

5. ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Α. Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΡΙΖΙΤΙΚΟΥ

Το ριζίτικο τραγούδι είναι ένα από τα κύρια είδη της κρητικής δημοτικής ποίησης. Είναι τραγούδια που αφενός δημιουργούνται στόμα με στόμα και αφετέρου τραγουδιούνται χωρίς τη συνοδεία μουσικών οργάνων. Οι μελωδίες των ριζιτικών τραγωδιών είναι κάπου κοντά με τη βυζαντινή μουσική, γιατί προέρχονται από εκεί. Σε αντίθεση με τις μαντινάδες, τα ριζίτικα τραγούδια και δεν χορεύονται και δεν εκφράζουν κάποιο προσωπικό, αλλά κάποιο γενικό σημαντικό γεγονός.

Τα ριζίτικα τραγούδια και γενικά η κρητική δημοτική ποίηση είναι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι, όμως το ριζίτικο τραγούδι σε σχέση με τη μαντινάδα δεν επιδιώκει την ομοιοκαταληξία, αλλά είναι κάτι όπως οι ύμνοι και τα έπη των Βυζαντινών.

Τα ριζίτικα τραγούδια διακρίνονται σε δυο κατηγορίες, σε αυτά «τση στράτας», που ονομάζονται έτσι, επειδή τραγουδιούνται βαδίζοντας (της στράτας = ο δρόμος) και σε αυτά «τση τάβλας», που ονομάζονται έτσι, επειδή τραγουδιούνται, όταν καθόμαστε στο τραπέζι (της τάβλας = του τραπέζιού, τάβλα = η σανίδα που στρώνεται για φαγητό).

Τα ριζίτικα τραγούδια «τση στράτας» έχουν περιπατητικό ρυθμό και διακρίνονται σε αυτά της πομπής προς εκκλησία, κέντρο κλπ για γάμο ή βάπτιση κλπ και αυτά της «συνεπαρσάς» (= της μετακινούμενης παρέας), τα οποία είναι κάτι ως οι καντάδες.

Τα ριζίτικα τραγούδια «τση τάβλας» είναι «στατικά» τραγούδια, μελωδίας και διακρίνονται σε αυτά «τση χαράς» (γάμου, γέννησης, βάπτισης κ.α.), «τση λύπης» (ξενιτιάς, θανάτου, χάρου, φυλακής, σκλαβιάς κ.α.), «τση λευτεριάς και των αγώνων» (αφηγούνται την πολυτάραχη ζωή του νησιού της Κρήτης και υμνώντας τον ηρωισμό και την αγωνιστικότητα του κρητικού λαού), «τση ζωής και τση υπαίθρου» κ.α.

Τάβλα στην Κρήτη λέγεται η σανίδα, αλλά και το τραπέζι, λατινικά tabula > αγγλικά table. Παλιά στους γάμους, βαπτίσεις κλπ τοποθετούσαν τάβλες (σανίδες), για να καλυφθούν οι αυξημένες ανάγκες θέσεων για τις εκατοντάδες των καλεσμένων, γι αυτό και τα τραγούδια που λέγονται εκεί λέγονται «τραγούδια «τση τάβλας».

Β. Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Μερικοί λένε ότι «ριζίτες», απ' όπου και «Ριζίτικα τραγούδια», λέγονται αυτοί που κατοικούν στις ρίζες (πρόποδες) των Λευκών ορέων του Ν. Χανίων και τραγουδούσαν αυτού του είδους τα τραγούδια. Ωστόσο ο καπεταν Αδάμης Κρασανάκης ή Κρασαναδάμης (1887 - 1981) , ο οποίος είχε γεννηθεί επί τουρκοκρατίας και είχε λάβει μέρος

στους Βαλκανικούς Πολέμους, στη Μικρασιατική Εκστρατεία και στη Μάχη και Εθνική Αντίσταση Κρήτης 1941-44, μου είχε πει (βλέπε φωτογραφία παραδίπλα), όταν το ρώτησα τι σημαίνει ριζίτικο τραγούδι, επειδή τον άκουσα να σιγοτραγουδά το ριζίτικο «Ο Διγενής ψυχομαχεί», ότι «ρίζα» λέγεται η ίνα, η άκρα και μεταφορικά το σόι, η φυλή, η γενιά κλπ κάποιου. Ρίζα του βουνού = οι άκρες που ξεκινά το βουνό, ρίζα ανθρώπου = οι πρόγονοι ενός ανθρώπου, το σόι, η φυλή, «ριζικό» αυτό που κουβαλά κάποιος από τις ρίζες του, το πεπρωμένο, καλορίζικος . κακορίζικος («ω κακορίζικότατες ελπίδες τών ανθρώπων», Ερωφίλη), «ριζίτες» = οι επικεφαλείς των φυλών, των οικογενειών των σογιών της Κρήτης, δηλαδή όσοι φέρουν το ίδιο επίθετο: Σκορδίληδες, Κρασανάκηδες ή Κρασανίδες, κλπ, κάτι που μετά μανίας ήθελαν να σβήσουν οι Οθωμανοί κατακτητές στους Κρήτες, για να μην αλληλο-υποστηρίζονται . Μέχρι και οικογενειακά επίθετα δεν άφηναν οι Τούρκοι να έχουν οι Κρήτες. Και επειδή δεν τον πίστεψα, με παρέπεσε στο σύγγραμμα του Σπύρου Ζαμπέλιου, όπου εκεί είδα να αναφέρονται τα εξής, που επιβεβαιώνουν τα ήδη λεχθέντα:

<<_Λάλει ελεύθερα.... Αρνείσαι ότι είσαι συ αυτός ο Γιώργης Σκορδύλης Καντανολέος;

_Αδιάφορον το όνομα. Είμαι αυτός, τον οποίον η συνελευσις των ριζαρχών της νήσου, ειπα δε και ο λαός ανηγορεύσαν Πρύτανιν Κρήτης. ....

_Γιώργη Καντανολέε του Λειψογιώργου, αρχοντορωμαίε του Κρουσπηγεράκου! εκφωνεί τότε ο πρόεδρος....>> (Σπ. Ζαμπέλιου «Οι Κρητικοί γάμοι» ανέκδοτον επεισόδιον της Κρητικής Ιστορίας 1570, Μέρος πρώτον, σελίδες 177-179).

Στο ίδιο σύγγραμμα διαβάζουμε ότι ο άρχοντας Καντανολέος ήταν από τη «ρίζα» των «αρχοντορωμαίων» και επίσης ότι μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Σαρακηνούς στην Κρήτη ήρθαν (περίπου το 1082) από το Βυζάντιο δώδεκα μεγάλες οικογένειες (Φωκάδες, Μουσούροι κλπ) , που μαζί με τους ντόπιες όριζαν το νησί κλπ

Το ριζίτικο τραγούδι είναι το πιο παλιό είδος της κρητικής δημοτικής ποίησης και το οποίο έχει τις ρίζες του στο Βυζάντιο, αφού πολλά θέματα του είναι παρμένα από τον ακριτικό κύκλο, όπως π.χ. «Ο θάνατος του Διγενή».

Ο Διγενής ψυχομαχεί κι η γη τότε τρομάσσει.

Βροντά κι αστράφτει ο ουρανός και σειέτ' ο απάνω κόσμος,

κι ο κάτω κόσμος άνοιξε και τρίζουν τα θεμέλια,

κι πλάκα τον ανατριχιά πώς δα τότε σκεπάση,

πώς θα σκεπάση τον αητό, τση γης τον αντρειωμένο.

Σπίτι δεν τον εσκέπαζε, σπήλιο δεν τον εχώριε,

τα όρη εδιασκέλιζε, βουνού κορφές επήδα,

χαράκια αμαδολόγαγε και ριζιμιά ξεκούνιε.

Στο βίτσισμα πιανε πουλιά, στο πέταγμα γεράκια,

στο γλάκιο και στο πήδημα τα λάφια και τ' αγρίμια.

Ζηλεύγει ο Χάρος με χωσιά μακρά τότε βιγλίζει

κι ελάβωσέν ντου την καρδιά και την ψυχήν ντου πήρε.

Το ριζίτικο τραγούδι σήμερα χωρίζεται σε τρεις περιόδους: τη βυζαντινή, την ενετική και την τουρκική. Από την πρώτη περίοδο θεωρείται ότι είναι και το παρακάτω τραγούδι:

Απού την άκρη των ακριώ, ως τε να πάη στην άλλη,

έχουσι τάβλες αργυρές, στρωμιά μαλαματένια,
ποτήρια με τις ερωθιές κι αφού τα δη πλανάται
κι επέρασ' ένας βασιλιάς κι είδε τα κι επλανέθη:
«Χριστέ μην ήμουν βασιλιάς, Χριστέ μην ήμουν Ρήγας,
να πέζευγα να χόρευγα με νιες και μαυρομάτες».

Το Ριζίτικο τραγούδι άνθησε περισσότερο στη δυτική Κρήτη και ιδιαίτερα στα Λευκά όρη, η αιτία που κάνει μερικούς να νομίζουν ότι εκεί επινοήθηκε. Και άνθησε εκεί περισσότερο, επειδή αφενός πολλοί απόγονοι των αρχοντορωμαίων διέμεναν στη δυτική Κρήτη και αφετέρου τα Λευκά όρη βρίσκονται πιο μακριά από το Χάνδακα, την πρωτεύουσα της Κρήτης επι ενετοκρατίας και τουρκοκρατίας, απ' ό,τι τα άλλα όρη τη Κρήτης και ως εκ τούτου οι Χανιώτες δεν είχαν την καθημερινή αυστηρή επιτήρηση-καταπίεση και επιρροή των αρχών των κατακτητών που είχαν οι άλλοι Κρητικοί. Για τον ίδιο λόγο ανέπτυσαν εκεί και αντιστασιακά κινήματα, στα οποία το ριζίτικο τραγούδι ήταν αρεστό..

Γ. ΓΝΩΣΤΑ ΡΙΖΙΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Μα ἔγω θωρώ την τάβλα μας κι είναι καλά στρωμένη
Με μόσκους και με ζάχαρες και με τα κυπαρίσσια
Με γειε'ς του ἔστρωνε κι αφού ἔβανε μαντήλι
Κι αφού την εμαργιέλωνε τριγύρω με τα πιάτα
Και του καιρού χαρούμενους και καλοκαρδισμένους
Να τρώμε και να πίνουμε να γλυκοτραγουδούμε. (Ριζί-
τικο τση τάβλας)

Να'χεν η γης πατήματα κι ο ουρανός κερκέλια
Να πάτιουν τα πατήματα να πιανα τα κερκέλια
Ν' ανέβαινα στον ουρανό να διπλωθώ να κάτσω,
Να δώσω σείσμα τα' ουρανού να βγάλει μαύρα νέφη
Να βρέξει χιόνι και νερό κι αμάλαγο χρυσάφι
Το χιον' να ρίξει στα βουνά και το νερό σσι κάμπους
Στην πόρτα τση πολυαγαπώς τ μάλαγο χρυσάφι.....
(Ριζίτικο τση τάβλας, Τραγουδισμένο από τον Εθνάρχη Ελευθέ-
ριο Βενιζέλο)

Μια κόρη συναπόβγανε τον άντρα τση ἔς τα ξένα
Κρατεί κερί και φέγγει του, ποτήρι και κερνά τον
Κι όσα ποτήρια τον κερνά τόσα λόγια του λέει.
_Μισεύγεις Κωνσταντίνε μου κι ίντα μου παραγγέλνεις?
_Αν λείπω μήνα μη λουστεις και χρόνο μην αλλάξεις ν.... (Ριζί-
τικο τση στράτας)

Θωρείς εκείνην την κορφή, την άλλη την παρέκει?
Εκεί από πίσω κάνουνε μιας ορφανούλας γάμο
Σ' καθώς αφού ἔτον ορφανή, πλησίον τονε τ' ασκέρι
Πέντε χιλιάδες παν' ομπρος και τέσσερεις οπίσω
ἔς τη μέση πα' η λυγερή ἔς τα' ασήμι κουκλωμένη
ἔσ ασήμι κ'είσε μάλαμα κεις τα μαργαριτάρια (Ριζίτικο τση στρά-
τας)

Αυγερινός θενά γενώ να ἴρθω στην καμερή σου
 να ιδώ την τάβλα' απου δειπνάς, την κλίν' απου κοιμάσαι
 Την κορ' απ' αγκαλιάζεσαι αν είν' καλλιὰ ἴπο μένα,
 Αν είναι γαιτανόφρουδη κι αλυσιδοπλεγμένη
 κι αν ἔχει τα μαλίτσιαν της πολίτικα πλε(γ)μένα
 Κι αν ἔχ αχείλι κόκκινο..... (Ριζίτικο τση τάβλας)

Αγρίμια και αγριμάκια μου ,λάφια μου μερωμένα
 πέτε μου που'ν' οι τόποι σας και πουν τα χειμαδιά σας.(Ριζίτικο
 ηρωικό).

Μιαν ἔμορφη χτενίζετε στου φεγγαριού το δίσκο
 γη πάει για την εκκλησία γη ἕνα πουλί αναμένει.
 Χριστέ μου και να' μουνε πουλί,
 Χριστέ μου να' μου φεγγάρι.. (Ριζίτικο ερωτικό)

Ἴντα χετε γυρού-γυρού κι είναι βαριά η καρδιά σας
 δεν τρώτε, δεν πίνετε και δεν χαροκοπάτε
 πριν ἔρθει ο χάρος να μας βρει να μασέ' διαγουμίσει,
 να διαγουμίσει τσι γενιές και να διαλέξει τσι άντρες... (Ριζίτικο
 λυπητερό).

Τρώτε και πίνετ'άρχοντες κι εγώ θα σας δηγούμαι,
 Για ἕνα νιό που τον είδα'γω στον κάμπο κι εκυνήγα.
 Χωρίς δοξάρι κυνηγά, χωρίς σκουδιά γυρίζει,
 Σαν αστραπή είν'το ζάλο του κ'η χέρα του βελτώνι
 Στον πήδο πιάνει το λαγό, στο πέτασμα τ'αγρίμι,
 Παινούν τον χώρες και χωριά και περιχαίρουνταί τον.
 Δεν εκυνήγ'αυτός λαγούς, δεν εκυνήγ'αγρίμια
 Τσή Λευτεριάς τσή Ρήγησας εγύρευε τον πύργο,
 Εκεί λουγοχτενίζεται στα σκοτεινά με τ'άστρα
 Κι εις το φεγγάρι το λαμπρό στολίζει το κορμί τση,
 Χαραά στον που θα τήνε βρει και θα φραθεί τα κάλλη(Ριζίτικο τσης
 τάβλας)

Των αντρειωμένων τ'άρματα δεν πρέπει να πουλιούνται
 Μα πρέπει να γυαλίζουνε και τσ'άντρες να τιμούνε
 Να τα θωρούν οι γ'άλλοι νιοί και ν'αποκαμαρώνουν
 Κι αυτοί να κάμουν άρματα, να παίζουν στο σημάδι
 ἴς τα πεταχτά ἴς στα καθιστά ἴς τα ίσια κ'εις το γλάκι
 λαγούς περδικοτρίγωνα να μη ξεζευγαρώνουν
 μόνο ἴς τα κρέατα των εχθρώ όντε τσ'αποζυγώνουν.

Δ. ΚΑΚΟΗΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ «ΠΟΤΕ ΘΑ ΚΑΝΕΙ ΞΑ- ΣΤΕΡΙΑ»

Ἐνας Χανιώτης βιολάτορας ονόματι Κωνσταντίνος Παπαδάκης ἡ
 Ναύτης στο βιβλίο του «Κρητική λύρα, ἕνας μύθος» (Χανιά 1989), κα-
 θώς και σε συνέντευξή του στις «Μουσικές διαδρομές» του Ἰνστιτού-
 του Μεσογειακῶν Μελετῶν του ΙΤΕ, ισχυρίζεται ὅτι το ριζίτικο τρα-
 γούδι «Πότε θα κάνει ξαστεριά» δεν είναι αντιστασιακό, ὅπως λέγεται,

αλλά τραγούδι βεντέτας, που γράφτηκε κάπου το 1821, επειδή η οικογένεια των Μουσούρων πήγε κι έκλεψε τα πρόβατα της οικογένειας των Τσουρήδων, όμως, επειδή τους είδε ο βοσκός τους ο Γιάνναρης, τον σκότωσαν και έτσι άρχισε η βεντέτα μεταξύ των δύο οικογενειών κλπ. Αναφέρει επίσης ότι η λύρα είναι το εθνικό όργανο των Τούρκων, το οποίο έφεραν το 1723 οι Λαζοί Μουσουλμάνοι στην Αμπαδιά και στα Ανώγεια στο Ρέθυμνο, όταν ήρθαν εκεί από την Τουρκία προς ενίσχυση των Οθωμανών κατακτητών, και συνεπώς, καταλήγει ο εν λόγω βιολάτορας, κακώς ο τότε Δ/ντης του Ε.Ι.Ρ Σίμος Καρράς είχε δώσει εντολή να μη μεταδίδονται τα τραγούδια με βιολί, όπως τα δικά του και να μεταδίδονται είτε τραγούδια βεντέτας όπως το πότε θα κάνει ξαστεριά», καθώς και τραγούδια που παίζονται με τις τούρκικες λύρες των Ανωγειανών. Μάλιστα προ αυτού ορισμένες εγκυκλοπαιδείες ισχυρίζονται ότι: <<Το πιο γνωστό ριζιτικό τραγούδι είναι η "Ξαστεριά". Το θέμα του τραγουδιού ξεκίνησε από μια οικογενειακή υπόθεση ζωκλοπής μετά φόνου: κάποιος σκότωσε τον βοσκό Νικόλα Γιάνναρη για να κλέψουν τα ζώα. Ο ιδιοκτήτης του κοπαδιού, περιμένοντας να έρθει ο Φλεβάρης (να Φλεβαρίσει) ώστε να ανοίξουν οι δρόμοι, να κατέβει από την κορφή του βουνού στο οροπέδιο του Ομαλού, να πάρει εκδίκηση για το βοσκό του, τραγούδησε: «Πότες θα κάμει ξαστεριά πότες θα Φλεβαρίσει/ να πάρω το τουφέκι μου»... Το τραγούδι "Πότε θα κάμει ξαστεριά" με την πάροδο των δεκαετιών από οικογενειακό τραγούδι έγινε επαναστατικό και τραγουδήθηκε σε διαφορετικές παραλλαγές ανάλογα με την κάθε εποχή>>. (Εγκυκλοπαίδεια «ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ»)

Ωστόσο όλα αυτά είναι κακοήθειες, γιατί η αλήθεια είναι ότι:

Α) «Ο μουσικολόγος Σίμωνα Καράς στα μέσα της δεκαετίας του 1950 ανέλαβε τη διεύθυνση του μουσικού προγράμματος της Δημοτικής Μουσικής του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας. Από τότε (λέγεται ότι) με εισηγήσεις του προτείνει και τελικά επιτυγχάνει την απαγόρευση της ραδιοφωνικής μετάδοσης Κρητικών τραγουδιών και σκοπών παιγμένων με βιολί θεωρώντας ότι το πλέον αντιπροσωπευτικό όργανο της Κρητικής μουσικής παράδοσης είναι η λύρα. Οι Χανιώτες βιολάτορες αντιδρούν έντονα με πρωτοβουλία του Κισσαμίτη βιολάτορα Κώστα Παπαδάκη ή Ναύτη ο οποίος από τότε, λίγο πριν φύγει για την Αμερική, έρχεται σε σύγκρουση το Σίμωνα Καρά. Με την επιστροφή του Ναύτη από την Αμερική η σύγκρουση αυτή συνεχίζεται. Ο Ναύτης για να αποδείξει τις απόψεις του προχώρησε το 1988 στην έκδοση ενός βιβλίου υπό τον τίτλο «"Κρητική" λύρα, ένας μύθος»! Στο βιβλίο αυτό αναφέρει πολλές λεπτομέρειες για τη σχέση αυτή που είχε με τον Καρά και άλλα πολλά πράγματα που θεώρησε ότι αποδεικνύουν τις απόψεις του. Απόψεις όμως και μόνο, θεωρίες ανυπόστατες, χωρίς καμία απόδειξη, από καταγεγραμμένη ή μη πηγή ...».

(Περισσότερα βλέπε στα βιβλία:

α) «Η λύρα και η ιστορία της» Αδάμ (Μάκη) Κρασανάκη»,

β) «Οι Κρητικοί χοροί, είδη και η ιστορία τους», Αδάμ (Μάκη) Κρασανάκη)

Β) Το ριζιτικό τραγούδι «Πότε θα κάνει ξαστεριά» είναι σαφώς δημοτικό αντιστασιακό τραγούδι και απλά υπάρχει και ένα άλλο ριζιτικό τραγούδι, το τραγούδι «Μωρέ κοπέλια Σφακιανά», που αυτό μιλά για για κάποιο φονικό μετά ζωκλοπής κλοπής ζώων που έκανε μια οικογένεια σε βάρος μιας άλλης στο ίδιο μέρος με αυτό που μιλά και το τραγούδι «πότε θα κάνει ξαστεριά» , δηλαδή στον Ομαλό, και έτσι

ο εν λόγω βιολάτορας νόμισε από τη μια ότι έχουμε βεντέτα κλπ και από την άλλη ότι το «Πότε θα κάνει ξαστεριά» είναι τμήμα του τραγουδιού «Μωρέ κοπέλια Σφακιανά», ενώ έχουμε δυο διαφορετικά τραγούδια, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Γ) Το ριζιτικό τραγούδι «Πότε θα κάνει ξαστεριά» , όπως θα δούμε πιο κάτω, μπορεί να θεωρηθεί ως παραλλαγή του παλαιότερου ριζιτικού «Χριστέ να ζώνουμουν σπαθί».

ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ: «ΠΟΤΕ ΘΑ ΚΑΝΕΙ ΞΑΣΤΕΡΙΑ»

Πότε θα κάμει ξαστεριά, πότε θα φλεβαρίσει,
να πάρω το ντουφέκι μου, την έμορφη πατρόνα,
να κατεβώ στον Ομαλό, στη στράτα τω Μουσουύρων,
να κάμω μάνες δίχως γιους, γυναίκες δίχως άντρες,
να κάμω και μωρά παιδιά, να κλαιν' δίχως μανάδες,
να κλαιν' τη νύχτα για νερό, και την αυγή για γάλα,
και τ' αποδιαφωτίσματα τη δόλια τους τη μάνα.

Το ως άνω ριζιτικό τραγούδι «Πότε θα κάνει ξαστεριά», σύμφωνα με την κρητική παράδοση, αλλά είναι και κάτι που προκύπτει από την εννοιολογική, λεκτική κλπ ανάλυσή του, είναι ένα αντιστασιακό δημοτικό τραγούδι που δημιουργήθηκε επι εποχής Τουρκοκρατίας στην Κρήτη (1669 – 1898), και δεν είναι ένα τραγούδι βεντέτας που έγινε διάσημο και αντιστασιακό κατά την εποχή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, όπως, κακώς, ισχυρίζονται μερικοί. Αν ήταν τραγούδι βεντέτας δε θα μιλούσε γενικά και για τόσης μεγάλης έκτασης εκδίκησης, αλλά θα μιλούσε για κάποιο ή κάποια φονικά από κάποιες οικογένειες, όπως γίνεται στο άλλο ριζιτικό, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Το τραγούδι λέει “πότε θα κάνει ξαστεριά” , επειδή οι αντιστασιακοί επι τουρκοκρατίας περίμεναν να νυχτώσει, να βγουν τ' αστέρια και να δράσουν. Ξαστεριά = εξ-αστέρωση = «(νύκτα) με αστέρια». Στην περίοδο της τουρκοκρατίας και ιδιαίτερα κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη (1770-71) οι αντιστασιακοί είχαν τραβηχτεί ψηλά στα Λευκά όρη και ο Δασκαλογιάννης , όπως αναφέρει και το τραγούδι του έχει δώσει εντολή στους άνδρες του να δρουν τη νύχτα ως «νυχτοπολεμιστές», εκμεταλλευόμενοι το φως των αστεριών, δηλαδή να κινιούνται στα δύσβατα βουνά τη νύχτα και από εκεί να κατεβαίνουν στα χωριά και στις πόλεις: «Και ποιός μπορεί να δηγηθεί ούλα τα βάσανά ντω,/ τα νυχτοπαραδέσματα και τα σκοντάματά ντω,/που 'προπατούσα' γ-κάθ' αργά, τση νύχτας ούλες τσ' ώρες,/ ώστε που ν' αποσώσουσι στου Πρέβελη από πόδες... («Τραγούδι του Δασκαλογιάννη έτος 1786). Το τραγούδι λέει “πότε θα φλεβαρίσει” , επειδή μέχρι το Φεβρουάριο χιονίζει στα βουνά ή υπάρχουν πολλά σύννεφα οπότε τη νύχτα δεν υπάρχει ξαστεριά και έτσι οι αντάρτες δεν μπορούν να δράσουν. Το τραγούδι λέει «να πάρω το ντουφέκι μου» (πατρόνα = *patrona* = προστάτης), άρα μιλούμε για εποχή τουρκοκρατίας. Το τραγούδι λέει «να κατεβώ στον Ομαλό» και όχι να ανέβω στον Ομαλό (όπως έπρεπε να λέει, κατά το Ναύτη, για να είναι αντιστασιακό), γιατί αφενός ο Ομαλός είναι Οροπέδιο που το κατείχαν οι Τούρκοι και ιδιαίτερα οι Τουρκοκρήτες για εκμετάλλευση, αλλά και προστασία από εκεί των Χανίων και αφετέρου οι αντάρτες μένουν στις κορυφές των βουνών που είναι δύσβατες και απομακρυσμένες και όχι στα οροπέδια και από εκεί μετά κατεβαίνουν για να δράσουν στα οροπέδια και στις πεδιάδες όπου βρίσκονται οι πόλεις και τα χωριά τα οποία κατείχαν οι

Τούρκοι και οι Τουρκοκρήτες. Οι αντάρτες κατεβαίνουν από τα βουνά, για να δράσουν, δεν ανεβαίνουν, αφού ο στρατός του εχθρού μένει στα πεδινά και στα ομαλά..

Σημειωτέον και ότι: α) Εδώ δε γίνεται λόγος για την οικογένεια των Μουσούρων, αλλά για ένα τοπωνύμιο, ένα δρόμο «τη στράτα των Μουσούρων». Β) Πολλοί χαρακτηρίζουν το εν λόγω τραγούδι «βάρβαρο», όμως αυτό δικαιολογείται από το ότι κατά την περίοδο που δημιουργήθηκε, οι Τούρκοι είχαν καταστρέψει, είχαν βιάσει και είχαν σκοτώσει γυναίκες και παιδιά των Κρητών προκειμένου να μην επαναστατούν οπότε το τραγούδι αυτό ήταν το ξέσπασμά των ανταρτών.

ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ: «ΜΩΡΕ ΚΟΠΕΛΙΑ ΣΦΑΚΙΑΝΑ»

. Μωρέ κοπέλια Σφακιανά, όσα 'στε των αρμάτων
πιάστε τα και γλακήσετε στον Ομαλό να πάμε
κι έκαμαν πάλι φονικό οι γι αρχοντομουσούροι.
Τον Γιάνναρη σκοτώσασι, το νιό τον παινεμένο
Νικόλα, τ' αντροκάλεσμα άφης το μην το κάνης
κι ακόμα ζωντανοί 'μεστα, κι ακόμα γης παθιούμε
κι ακόμα τα δοξάρια μας κι εκείνα ζωντανά 'νιε.
Φωνήν και κλάημαν άκουσα στ' Ορθούνι και στσι Λάκκους
Το Γιάνναρη σκοτώσανε, χαημός στο παλληκάρι.
Δεν πάει μπλιο στον Ομαλό στα ρημοκούραδάν του
να βρη τσοι συζευτάδες του να ιδή και τσι βοσκούς του,
να τωνε δείξη χειμαδιό και τόπους ιδικούς του.».

Το ως άνω ριζιτικό τραγούδι «Μωρέ κοπέλια Σφακιανά», όπως προκύπτει σαφώς από την εννοιολογική του ανάλυσή του, είναι ένα τραγούδι που καλεί σε βοήθεια τους Σφακιανούς κατά συγκεκριμένης οικογένειας, της οικογένειας των αρχοντορωμαίων Μουσούρων και για το λόγο ότι ήταν φονιάδες και ζωοκλέφτες, που αρχόντευαν δυναστικά. Επομένως στην πραγματικότητα και αυτό το τραγούδι είναι αντιστασιακό, κατά της αυθαιρεσίας των αρχόντων, των αρχοντορωμαίων και απλά ορισμένοι το ερμηνεύουν και ως γεγονός βεντέτας.

Και αφού το ριζιτικό τραγούδι «Μωρέ κοπέλια Σφακιανά», μιλά για «δοξάρια» (= τα τόξα) και για «Αρχοντομουσούρους», άρα το τραγούδι αυτό και το γεγονός που περιγράφει ανάγονται επί εποχής Β' Βυζαντινής περιόδου της Κρήτης (964 - 1204) ή, και το πιο πιθανόν, στις αρχές επί Ενετοκρατίας της Κρήτης (1211- 1669).

Υπενθυμίζεται ότι οι Μουσούροι ήταν μια από τις 12 αρχοντικές οικογένειες (ευγενείς), που έστειλαν οι Βυζαντινοί στην Κρήτη μετά που ο Νικηφόρος Φωκάς την απελευθέρωσε τους Σαρακηνούς, προκειμένου να κυβερνούν αντί αυτών και να εδραιώσουν τη βυζαντινή θέση. Αυτό έγινε κατόπιν διατάγματος του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού το 1082' και με το οποίο σε καθένα μια από τις οικογένειες αυτές μοιράστηκε και μια μεγάλη περιοχή της Κρήτη. Οι Μουσούροι πήραν περιοχή στα Χανιά και από αυτούς πήρε το όνομά του ο δρόμος (η στράτα) που οδηγεί από το χωριό Λάκκους στον Ομαλό. Ακολούθως κάποιοι από αυτές τις οικογένειες φέρονταν ως αφέντες, αυταρχικά, στους ντόπιους με συνέπεια οι ντόπιοι να τους βλέπουν ως κατακτητές. Μάλιστα, όταν οι Ενετοί κατέλαβαν την Κρήτη (1211 - 1669), κάποιοι από τις οικογένειες αυτές, οι περισσότεροι όμως ήταν με το μέρος των Κρητών, επειδή ήθελαν να διατηρήσουν τα προνόμιά τους, συνεργάζονταν με τους κατακτητές Ενετούς, οι οποίοι τους

έβαζαν να καταπνίγουν τις κρητικές επαναστάσεις ή να προωθούν τα συμφέροντά τους.

ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ «ΧΡΙΣΤΕ ΝΑ ΖΩΝΟΥΜΟΥΝ ΣΠΑΘΙ»

Χριστέ να ζώνουμουν σπαθί και να 'πιανα κοντάρι,
να πρόβαινα στον Ομαλό, στη στράτα τω Μουσούρω,
να σύρω τ' αργυρό σπαθί και το χρυσό κοντάρι,
να κάμω μάνες δίχως γιους, γυναίκες δίχως άντρες,
να κάμω και μωρά παιδιά με δίχως τσι μανάδες.

Το ριζίτικο «Χριστέ να ζωνούμουν το σπαθί» ανάγεται επί εποχής Ενετοκρατίας στην Κρήτη (1211-1669), αφού μιλά αφενός για «σπαθί και κοντάρι» και όχι για πυροβόλα όπλα και αφετέρου για «στράτα Μουσούρων» (οι Μουσούροι ήρθαν στην Κρήτη από το Βυζάντιο μετά το 1082). Επί εποχής ενετοκρατίας έγιναν πολλές επαναστάσεις για την ελευθερία της Κρήτης με τους Χορτάσηδες, Καλλέργηδες κ.α. Έτσι μέσα από το πάθος, το μίσος και την εκδικητική μανία του καταπιεζομένου κρητικού λαού επί εποχής ενετοκρατίας (1211 – 1669) από τους κατακτητές Ενετούς βγήκε το τραγούδι «Χριστέ να ζωνόμουν σπαθί...», που μεταμορφώθηκε επί τουρκοκρατίας στο περίφημο τραγούδι: «Πότε θα κάνει ξαστεριά».

6. ΟΙ ΑΜΑΝΕΔΕΣ = ΤΑΜΠΑΧΑΝΙΩΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Α. ΤΑ ΤΑΜΠΑΧΑΝΙΩΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Ταμπαχανιώτικα έχει επικρατήσει τελευταία να λέγονται τα κρητικά τραγούδια που είναι μη χορευτικά και η μουσική τους δομή είναι διαφορετική από αυτή που έχουν τα άλλα υπάρχοντα κρητικά τραγούδια με σιγανό, πηδηχτό, τραγούδια (ρίμες, της τάβλας, της στράτας) συρτό και άλλους χορευτικούς σκοπούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το τραγούδι "Όσο βαρούν τα σίδερα", που ερμήνευσε με την μοναδική φωνή του ο Νίκος Ξυλούρης. Ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή την περίοδο του Μεσοπολέμου στα Χανιά, το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο και γι αυτό μερικοί τα αποκαλούν και «αστικά κρητικά τραγούδια».

Η ονομασία ταμπαχανιώτικα είναι μικρασιατική, από το «ταμπακάρια ή ταμπαχανέδες» = στα τουρκικά τα βυρσοδεψεία, οι βιοτεχνίες επεξεργασίας δερμάτων, προβάλλοντας έτσι τη θλίψη, το δράμα και το μεράκι που υπάρχουν στο στίχο και στη μελωδία των τραγουδιών αυτών ή είναι ονομασία είναι υποτιμητική και κάτι όπως λέμε και «σκυλάδικα» = τα λαϊκά τραγούδια.

Τα ταμπαχανιώτικα τραγούδια στην ανατολική Κρήτη από μικρός άκουγα να τα αποκαλούν «αμανέδες» και αντί για το Μπουλγαρί και το μπουζούκι για την εκτέλεσή τους χρησιμοποιείται το λαούτο. Συνάμα χρησιμοποιούνται κι άλλα έγχορδα όργανα, ακόμη και η λύρα. Ο πρώτος που ηχογράφησε αυτού του είδους τη μουσική ήταν ο Ρεθυμνιώτης Στέλιος Φουσταλιεράκης.

Τα ταμπαχανιώτικα είναι νταλκαδιάρικα τραγούδια της Κρήτης, στα οποία συνδυάζονται αρμονικά η κρητική λαϊκή μουσική με τη μικρασιατική και τη ρεμπέτικη. Είναι αστικά και μη χορευτικά άσματα, όμως με έντονο όχι γενικά το λυπητερό στοιχείο, αλλά κυρίως το

ερωτικό πάθος. Το μουσικό τους ύφος είναι διαφορετικό από αυτό των καθ' αυτών κρητικών και ανάμεικτα με ανατολίτικα (τούρκικα και βυζαντινά) στοιχεία. Αναπτύχθηκαν στο νησί επί Κρητικής Πολιτείας, ίσως και παλιότερα, κυρίως στη δυτική Κρήτη (Χανιά - Ρέθυμνο).

Η ύπαρξη των εν λόγω τραγουδιών στην Κρήτη χρονολογείται τουλάχιστον από την εποχή του Χανιώτη Τουρκοκρητικού μουσικού Μεχμέτ Σταφιδάκη, γύρω στο 1890. Αρκετοί μεγάλοι Κρητικοί καλλιτέχνες έχουν εντάξει στην δισκογραφία τους τέτοια τραγούδια, όπως ο Νίκος Ξυλούρης, ο Θανάσης Σκορδαλός, ο Κώστας Μουντάκης, ο Γιώργης Κουτσορέλης και άλλοι.

Ο Νίκος Μανιάς («Ταμπαχανιώτικα: οι μουσικοί διάλογοι της Κρήτης με τα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου»), σχετικά με τα τραγούδια αυτά αναφέρει τα εξής: «Τα τραγούδια αυτά εξελίχθηκαν ως παραλλαγή των αμανέδων, αντίστοιχων φωνητικά των οργανικών ταξιμιών – των εκλεπτυσμένων αυτοσχεδιασμών στις εισαγωγές των τραγουδιών. Οι αμανέδες ή μανέδες, αρχικά έκφραση της ανατολικής κουλτούρας, μετουσιώθηκαν σε έκφραση του συναισθηματισμού των Ελλήνων. Το επιφώνημα «αμάν!», σταθερά επαναλαμβανόμενο κατά την εκτέλεση του αμαν-έ, εκφράζει μελαγχολία, ερωτική λαχτάρα, πόνο χωρισμού, θλίψη για τις συνθήκες διαβίωσης. Τα ταμπαχανιώτικα καλλιεργήθηκαν έντονα στην εποχή μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης και την εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στο νησί το 1922, και ακόμη νωρίτερα, τον καιρό της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας (1899-1913). Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι ότι το μουσικό αυτό είδος γεννήθηκε πιθανότατα στις πόλεις των Χανίων και του Ρεθύμνου κατά το 19ο αι., ως συνέπεια του ελληνο-τουρκικού πολιτισμικού συγχρωτισμού στο νησί κατά την Τουρκοκρατία. Όντας ήδη το κατεξοχήν μουσικό ρεπερτόριο των Τουρκοκρητικών (μία από τις παλαιότερες σωζόμενες μελωδίες του είδους είναι ο Σταφιδιανός μανές, που χρονολογείται γύρω στο 1890 και αποδίδεται στον εύπορο Τουρκοκρητικό σταφιδέμπορα Μεχμέτ Σταφιδάκη) πολλά από τα ταμπαχανιώτικα έχουν τις ρίζες τους στα καφέ-αμάν (café amans), τα οποία καλλιεργήθηκαν στο νησί κυρίως μετά την εγκαίνιαση, τη δεκαετία 1890-1900, του ατμοπλοϊκού δικτύου που συνέδεε το Ηράκλειο με άλλα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου, όπως η Σμύρνη και η Αλεξάνδρεια.»

Ο Θόδωρος Ρηγηνιώτης και ο Κώστας Βασιλάκης, σχετικά με το θέμα της ονομασίας, αλλά και της ουσίας των Ταμπαχανιώτικων, σε κείμενο που συνόδευε την έκδοση των απάντων του Στέλιου Φουσταλιεράκη, αναφέρουν τα εξής: «Ο όρος «ταμπαχανιώτικα» προέρχεται από την τούρκικη λέξη ταμπαχανέδες (=βυρσοδεψία) και υπήρχε ιδίως στη Σμύρνη, όπου η ανάλογη συνοικία ονομαζόταν Ταμπάχανα, ενώ καταγράφεται στη συμρναϊκή μουσική παράδοση ο Ταμπαχανιώτικος μανές, που ηχογραφήθηκε πολλές φορές και από διάφορους καλλιτέχνες. Στην Κρήτη όμως ο όρος δε φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε όταν τα τραγούδια αυτά ήταν εν χρήσει (όταν δηλαδή λειτουργούσαν στην ακμή τους οι παρέες των μερακλήδων που τραγουδούσαν στις ταβέρνες των πόλεων και των κοντινών χωριών ή στις αυλές και τα σπίθια τους) και μάλλον «πέρασε» σε μας από παρανόηση, που οφείλεται σε μια σημείωση στην τελευταία σελίδα του ένθετου βιβλίου στην κλασική πλέον αρχαική δισκογραφική έκδοση «Οι Πρωτομάστορες». Εκεί μάλιστα αναφέρεται άστοχα ότι «ταμπαχανάδες» λέγονταν στα τούρκικα

τα σανατόρια, πράγμα ανακριβές, και συνδυάζεται το υποτιθέμενο όνομα των τραγουδιών με τον πόνο των φυματικών (τροφίμων των σανατορίων), λόγω του πάθους και του ψυχικού πόνου που αναδίδουν...».

Όσο βαρούν τα σίδερα

Παραδοσιακό (Μ. Ασία / Ιωνία), πρώτος κατέγραψε στη δισκογραφία ο Στέλιος Φουσταλιεράκης, με τη φωνή του Ιωάννη Μπερνιδάκη ή Μπαξεβάνη το 1938 .

Όσο βαρούν τα σίδερα αμάν αμά
βαρούν τα μαύρα ρούχα,
γιατί τα φόρεσα κι εγώ, κόσμε ψεύτη,
για μια αγάπη που `χα
Αμάν είχα και υστερήθηκα, το μωρό μου
θυμούμαι και στενάζω
άνοιξε γης μέσα να μπω, κόσμε ψεύτη,
κόσμο να μην κοιτάζω

Πονεμένη καρδιά

(Σαν είχες άλλο στη καρδιά)-1940/1939
Στίχοι: Γιάννης Μπερνιδάκης (Μπαξεβάνης)
Μουσική: Στέλιος Φουσταλιεράκης
Σαν είχες άλλο στην καρδιά
τι μ' ήθελες εμένα
να με πληγώσεις να πονώ
ώσπου να ζω για σένα.
Παίζεις με τις φτωχές καρδιές
για να γλεντάς τα νιάτα
κι ύστερα τις ξελησμονάς
σου χωρισμού τη στράτα.
Όσο κι αν παίζεις και γλεντάς
θα `ρθει και σε η σειρά σου
και πίκρες κι αναστεναγμοθα κάψουν την καρδιά σου.

Τα βάσανά μου χαίρομαι / «Όλοι μου λένε γιάντα κλαις»)-
1938

(Στέλιος Φουσταλιέρης /Γιάννης ΜπαξεβάνηςΧαλεπιανός μανές -
Ταμπαχανιώτικο*)

Τα βάσανα μου χαίρομαι
τσι πίκρες μου γλεντίζω
κι αν ε μου πούνε για χαρές
εγώ δεν τσι γνωρίζω.
Τα βάσανα μου χαίρομα
τσι πίκρες μου γλεντίζω.
Όλοι μου λένε γιάντα κλαις
κι αν κλαίω ποιόν πειράζω
στον κόσμο εγεννήθηκα
καρδιές να δοκιμάζω.

Β. ΟΙ ΑΜΑΝΕΣ ή ΛΙΝΩΔΙΕΣ

Οι αμανέδες και γενικά τα λυπητερά τραγούδια έχουν καταγωγή από τις αρχαίες ελληνικές λινωδίες και τα καλούμενα άσματα «Μανερώς» των αρχαίων Αιγυπτίων. Ο Λίνος, σύμφωνα με την Ελληνική Μυθολογία, ήταν γιος του βασιλιάς της Θράκης Οίαγρου (ή του Απόλλωνα) και της Καλλιόπη, της μούσας της επικής ποίησης, αδελφός του Ορφέα και ένας από τους πρώτους μεγάλους ποιητές και μουσικούς της αρχαιότητας. Σ' αυτόν αποδίδεται η επινόηση της τρίχορδης Κιθάρας/ Λύρας ή η προσθήκη της τέταρτης χορδής στην τρίχορδη του πατέρα του. Ως μαθητές του παραδίδονται ο αδελφός του Ορφέας και ο Ηρακλής, που σύμφωνα με μια εκδοχή του μύθου, χτύπησε τον δάσκαλό του και τον σκότωσε, οργισμένος για τις επικρίσεις του (κατ' άλλη εκδοχή ο Λίνος πέθανε με τραγικό τρόπο εξ αιτίας του ότι ανταγωνίστηκε τον Απόλλωνα στη μουσική και έχασε). Σ' ανάμνησή του θανάτου του ψαλόταν ο καλούμενος «λίνος ή λινωδία», τραγούδι πένθιμο, που ήταν γνωστό και στην Αίγυπτο με το όνομα «Μανερώς», πρβ: Ηρόδοτος Β' 79: "έστι δε Αιγυπτιστί ο Λίνος καλούμενος Μανερώς". Πausανίας Θ' 29,7: "καλούσι δε το ήσμα (δηλ. τον λίνον) Αιγύπτιοι τη επιχωρίω φωνή Μανέρων ") είτε προς τον βώρμον (Αθήναιος ΙΔ', 619) των Μαριανδών. Κατ' άλλη εκδοχή, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, Μανέρως λεγόταν ο μοναχογιός του 1ου βασιλιά της Αιγύπτου που πέθανε στο άνθος της ηλικίας του και έκτοτε οι Αιγύπτιοι τον θρηνούσαν με το ομώνυμο άσμα.

Η ονομασία αμανές «Αμανές» έχει προέλθει από το συμφυρμό των τουρκικών λέξεων «αμάν» και «μανές» (= λιανοτράγουδο, με λίγους στίχους, δίστιχο ή τετράστιχο), οι οποίες προέρχονται από την αρχαία αιγυπτιακή λέξη «μανερώς».

Οι Αμανέδες, σύμφωνα με τους ειδικούς, έχουν δική τους τεχνοτροπία με υψηλόφωνη, βαριά και βαθιά μολπή (τραγουδιστική απόδοση) που σύρει επί μακρόν σε ένταση και ποικιλία τους ήχους των λέξεων προσδίδοντας έτσι ανατολίτικο πάθος απροσμέτρητης αισθηματικότητας (κοινώς «νταλκά»).

Ο τούρκικος αμανές αποτελεί ιδιόρρυθμο είδος μακρόσυρτου και παθητικού τραγουδιού με κύριο χαρακτηριστικό την επανάληψη του τουρκικού επιφωνήματος αμάν (= έλεος, οίκτος) ή παρόμοιου επιφωνήματος (Μαζί με το "αμάν", μερικές φορές τον αμανέ διανθίζουν και άλλα παρόμοια επιφωνήματα: τα medet = βοήθεια, "γιαρέι" = αγάπη μου, τουρκ. Yar κ.α.). Στην Ελλάδα το επιφώνημα αμάν λέγεται με την έννοια του επιφωνήματος ωχ! = αρχαία ελληνικά αχ - βαχ... π.χ. Αμάν! τι έπαθα. = Ωχ! τι έπαθα.

Ο αμανές έχει επίσης την επίδραση της βυζαντινής μουσικής και συγκεκριμένα του ήχου που λέγεται "βαρύς" και ανήκει στο εναρμόνιο γένος. Παρόμοια χαρακτηριστικά με τους αμανέδες βρίσκουμε στους βαρείς και μακρόσυρτους επαναλαμβανόμενους ήχους όπως το χριστιανικό ψαλτικό «τεριρέμ».

Στις 7 Νοεμβρίου του 1934 το Κεμαλικό καθεστώς στη Τουρκία απαγόρευσε αυτό το είδος του τραγουδιού σε όλη τη τουρκική επικράτεια με τη δικαιολογία ότι ήταν συνυφασμένο με τους Έλληνες και την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τρία χρόνια μετά το 1937 το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά με ιδιαίτερη διάταξη απαγορεύει το είδος αυτό σε όλη την ελληνική επικράτεια θεωρούμενο ως καθαρό είδος τουρκικού τραγουδιού. Έτσι επίσημα το είδος αυτό εξοβελίστηκε και από τις δύο Χώρες! (Π. Κουνάδη, «Δίφωνο» αρ. 9),

Σημειώνεται ότι:

1) Τα σμυρνείικα ταμπαχανιώτικα τραγούδια είναι μη χορευτικά άσματα με έντονο το λυπητερό στοιχείο και την ατμόσφαιρα των καφενέδων και των καπηλειών. Σημαντική ήταν και η επιρροή τους από την μικρασιατική καταστροφή, όπου και την περίοδο 1922 - 1930 συνδέθηκαν πολλά τραγούδια με έντονο το βαρύ ανατολίτικο μουσικό ιδίωμα, αλλά και με θεματολογία που είχε άμεση σχέση με τα γεγονότα της Σμύρνης. Περίφημοι ταμπαχανάδες υπήρχαν επίσης στην Πάτρα και στα Χανιά της Κρήτης. Η συνοικία Ταμπακαριά των Χανίων, ως τόπος επεξεργασίας των δερμάτων, αναπτύχθηκαν στην ανατολική βραχώδη περιοχή των Χανίων πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα, μακριά από τα τείχη της πόλης - αν και μαρτυρίες για την εγκατάσταση βυρσοδεψείων στα Χανιά υπάρχουν από τον 18ο αιώνα. Η κύρια εγκατάσταση αυτών των Βιοτεχνιών στη συγκεκριμένη περιοχή, πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο της Αιγυπτιοκρατίας (1830-40), σύμφωνα με επίσημο αραβικό έγγραφο, καθώς λέγεται.

2) Από τα παλιά σωζόμενα κρητικά ταμπαχανιώτικα τραγούδια περίφημος είναι ο σταφιδιανός σκοπός, που αποδίδεται στον πλούσιο Χανιώτη Τουρκοκρητικό σταφιδέμπορο Σταφιδάκη Μεχμέτ Μπέη (1878 - 1908), ο οποίος φέρεται ως καλός άνθρωπος και περίφημος οργανοπαίχτης μπουλγαρί (είδος τρίχορδου ταμπουρά-μπουζουκιού την εποχή εκείνη). Ηχογραφήθηκε από τους Ρεθεμνιώτες μουσικούς, το λυράρη Αντώνη Παπαδάκη (Καρεκλά, 1893-1980) και το λαουτιέρη και τραγουδιστή Γιάννη Μπερνιδάκη (Μπαξεβάνη, 1910-1972), με τη συνεργασία του κορυφαίου Ρεθεμνιώτη μουσικού Μπουλγαρί Στέλιου Φουσταλιεράκη (1911-1992). Ο Στ. Φουσταλιέρης, δεξιοτέχνης στο Μπουλγαρί, αναδείχθηκε τα τέλη της δεκαετίας του 1930, μετά και τη συνεργασία του με τους ρεμπέτες του Πειραιά (1933-37), στον κυριότερο εκπρόσωπο του κρητικού ταμπαχανιώτικου τραγουδιού. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου ηχογραφήθηκαν πολλά από τα τραγούδια αυτά. Τα όργανα που απέδιδαν αυτό το είδος τραγουδιών ήταν ο ταμπουράς ή το μπουλγαρί ή το λαγούτο, μερικές φορές η λύρα με το βιολί, αλλά και όργανα καθαρά μικρασιατικής προέλευσης, όπως ο Τζουράς, το Σαντούρι και το τρίχορδο Μπουζούκι. Στη δισκογραφία μέχρι σήμερα έχουν ηχογραφηθεί δεκάδες Ταμπαχανιώτικων τραγουδιών από μεγάλους μουσικούς όπως ο Μανώλης Λαγός, ο Γιάννης Μπερνιδάκης (Μπαξεβάνης), ο Γιώργης Τσαγκαράκης ή Τζιμάκης, ο Θανάσης Σκορδαλός, ο Νίκος Ξυλούρης κ.α.. Σημαντικές όμως και οι νεώτερες συνθέσεις, όπως «Ο Κρητικός ψαράς» του Κώστα Μουντάκη και η «Νενέ» του Γιώργη Κουτσοурέλη.

3) Σαν «πρωτοερμηνευτές» των κρητικών ταμπαχανιώτικων τραγουδιών αναφέρονται και πολλοί Μουσουλμάνοι, που έζησαν στην Κρήτη επί Κρητικής Πολιτείας. Υπενθυμίζεται ότι η Κρήτη ελευθερώθηκε από τους Τούρκους μόλις το 1913 και πρωτεύουσά της νήσου επί Τουρκοκρατίας και Κρητικής Πολιτείας (1898 - 1906 μ.Χ.) ήταν τα Χανιά, όπου διέμεναν πάρα πολλοί μουσουλμάνοι (Τούρκοι, Αιγύπτιοι, εξωμότες Κρήτες κ.α.).

4) Επειδή ο Μεχμέτ Σταφιδάκης έπασχε από φυματίωση και πέθανε σε ηλικία 30 ετών, πολλοί είπαν ότι τα ταμπαχανιώτικα τραγούδια ήταν αυτά των φυματικών και άλλοι ότι η ονομασία Ταμπαχανιώτικα προέρχεται από τους ταμπαχανάδες (= σανατόρια) όπου

νοσηλεύονταν οι βαριά πάσχοντες φυματικοί, δικαιολογώντας έτσι την θλίψη και το μεράκι που τα διέκριναν στον στίχο και στη μελωδία. Ωστόσο αυτό δεν είναι αληθές, γιατί ο Σταφίδακης δεν είναι ο επινοητής των ταμπαχανιώτικων, αφού αυτά ήρθαν στην Κρήτη από τη Σμύρνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΣΟΝΑΤΑ, ΣΕΡΕΝΑΤΑ, ΚΑΝΤΑΔΑ

1. Η ΣΟΝΑΤΑ

Ο όρος sonata, από τον οποίο προέρχεται ο ελληνικός σονάτα και ο αγγλικός sonata, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία, ο οποίος, πριν ακόμα πάρει τη σημασία με την οποία είναι σήμερα γνωστός, σήμαινε κάθε μουσικό έργο γραμμένο για να παίζεται σε μουσικά όργανα. Δηλαδή sonata = η ήχηση, η μουσική εκτέλεση. Ιταλικά: sonare = ηχώ, σημαίνω, κτυπώ, παίζω (όργανον), sonare il piano = παίζω πιάνο, sonata (θηλυκό) = η ήχηση, η σονάτα, sonatore = ο οργανοπαίχτης. Λατινικά: sono, are = ηχώ, φθέγγομαι, sonor = ο ήχος, sonus = ο φθόγγος.

Σύμφωνα επίσης με τους ειδικούς η σονάτα είναι πολυμερής οργανική μορφή. Κατ' εξοχήν μορφή της είναι η **σόλο σονάτα**, για ένα σολιστικό όργανο, η σονάτα για δύο ή περισσότερα όργανα, η Συμφωνία, που είναι σονάτα για ορχήστρα και το Κοντσέρτο, σονάτα για σόλο όργανο και ορχήστρα. Πρωτοεμφανίστηκε χωρίς σταθερή μουσική μορφή. Ήταν όμως οργανωμένη σε τμήματα, κάτι που επέτρεψε τη μεταγενέστερη εξέλιξή της. Στην περίοδο του Μπαρόκ υπήρχαν δύο βασικοί τύποι σονάτας για περισσότερα όργανα: η **σονάτα δωματίου** (sonata da camera), με Πρελούδιο και χορευτικά μέρη και η **εκκλησιαστική σονάτα** (sonata da chiesa), με εναλλαγή αργό-γρήγορο-αργό-γρήγορο. Από την εποχή του Μπαρόκ υπήρχε και η **σόλο σονάτα**, για ένα όργανο.

Η **κλασική σονάτα** έχει 3 ή 4 μέρη, με την εξής ακολουθία:

1ο μέρος γρήγορο, με δομή της "φόρμας σονάτας"

2ο μέρος αργό και λυρικό

3ο μέρος (συχνά παραλείπεται) Μενουέτο και Τρίο ή Σκέρτσο

4ο μέρος γρήγορο, στην κύρια τονικότητα, με μορφή Ρό-ντο ή φόρμα σονάτας

2. Η ΣΕΡΕΝΑΔΑ

Ο όρος serenata, από τον οποίο προέρχεται ο ελληνικός σερενάτα ή σερενάδα και ο αγγλικός sonade, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία και ο οποίος, πριν ακόμα πάρει τη σημασία με την οποία είναι σήμερα γνωστός, σήμαινε τραγούδι συνάμα με μουσική το βράδυ είτε κάτω από το παράθυρο αγαπημένης είτε στην ύπαιθρο μόλις νυχτώνει και όλα ησυχάζουν. Ιταλικά: sera = το βράδυ, η εσπέρα, buona sera = καλησπέρα, questa sera = απόψε, **serata** = η βραδιά, η εσπερίς, serata d' amore = τιμητική βραδιά, serata d' addio = αποχαιρετιστήρια βραδιά, **serenata** = η **νυκτωδία**, serenita = η γαλήνη, η αιθρία, η αταραξία, sereno (επίθετο) = αίθριος, γαλήνιος, ήρεμος, serenale = εσπερινός, βραδινός, serena = η εσπερινή δρόσος. Σχετικά τα: σερ(γ)ιάνι, σεργιανίζω = κάνω βόλτες. Λατινικά: Sera (επίρρημα) = βραδέως, serenus, a, um (επίθετο) = εύδιος, αίθριος, ήρεμος,

ήσυχος, serenatus, serenata, serenatum (= αιθριασμένος, η,ο) = μετοχή του ρήματος sereno, are = αιθριάζω.

Σύμφωνα με τους ειδικούς ο όρος serenata σημαίνει κάθε μουσικό έργο γραμμένο, για να τραγουδιέται, αλλά και για να παίζεται σε μουσικά όργανα, δηλαδή σερενάτα = σύνθεση για τραγούδι και όργανα, με την οποία αρχικά τιμούνταν διάφορα πρόσωπα με την ευκαιρία εορταστικών εκδηλώσεων. Με την έννοια αυτή η σερενάτα πήρε πολλές φορές την ευρύτητα του ορατορίου και της καντάτας. Αργότερα η σερενάτα περιορίζοντας την έκταση της μορφής της χαρακτηρίζει συνθέσεις που εκτελούνταν το βράδυ, συνήθως στο ύπαιθρο, κατά τη διάρκεια διασκεδάσεων και από μικρές ομάδες μουσικών. Σήμερα η σερενάτα είναι είδος μουσικής σύνθεσης που συνδυάζει χαρακτηριστικά της καντάτας, του ορατορίου και της όπερας και που σήμερα αποτελεί μουσικό είδος με πολύ ελεύθερη σύλληψη, τόσο ως προς το οργανικό δυναμικό όσο και ως προς τη φωνητική επεξεργασία ή τα όργανα.

3. Η ΚΑΝΤΑΔΑ

Ο όρος cantata, από τον οποίο προέρχεται ο ελληνικός καντάδα, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία, ο οποίος, πριν ακόμα πάρει τη σημασία με την οποία είναι σήμερα γνωστός, σήμαινε κάθε μουσικό έργο γραμμένο, για να τραγουδιέται κυρίως και όχι για να παίζεται σε μουσικά όργανα (sonata).

Σήμερα στην Ελλάδα η λέξη καντάδα λέγεται με την έννοια της ιταλικής λέξης σερενάτα > σερενάδα, δηλαδή καντάδα = το τραγούδι με μουσική στους δρόμους ή κάτω από το παράθυρο της αγαπημένης κατά τις απογευματινές ώρες, μόλις νυχτώνει, κάτι όπως έκανε ο Ερωτόκριτος με το λαγούτο του κάτω από το παράθυρο της Αρετούσας, και έτσι καθιερώθηκε η έκφραση «πάμε να κάνουμε μια καντάδα;», που όμως η καντάδα αρχικά γινόταν και τις μετά πρωινές ώρες.

Σημειωτέον ότι στο ρεπερτόριο των τραγουδιών που χρησιμοποιούνται σήμερα για το σκοπό της καντάδας δεν περιλαμβάνεται μόνο ένα είδος, δηλαδή το είδος τραγουδιού που σήμερα λέγεται «καντάδα», αλλά και διάφορα άλλα τραγούδια, ανάλογα με τον τόπο που γίνεται η Καντάδα. Στην Κρήτη π.χ. η καντάδα γίνεται με μαντινάδες και με μουσική σε σκοπό σιγανού χορού ή με αμανέδες κλπ

Ιταλικά: Canto, are = τραγουδώ, άδω, κελαηδώ, εξυμνώ, μαρτυρώ, αποκαλύπτω κλπ, cantante = ο τραγουδιστής, Canto = το άσμα, το τραγούδι, το κελάδημα, η ωδή, cantata = το τραγούδι, η καντάδα, cantatore = ο τραγουδιστής, cantore = ο ψάλτης, cantorino = το ψαλτήρι και ο μικρός ψάλτης. Δηλαδή η λέξη «καντάδα» προήλθε από το θέμα του ιταλικού (λατινικού) ρήματος cant-o,are > cant-ata > καντάδα, που με τη σειρά του προέρχεται από το ελληνικό ρήμα (κ)άδω > άδω (με δασεία), απ' όπου και (κ)άδμα > άσμα, cantone = ο κανών κλπ, άρα καντάδα = το άσμα ή άλλως το τραγούδι. Επίσης «καντούνι ή καντόνι» = στενό δρομάκι συνήθως πλακόστρωτο, σοκάκι, η γωνία δρόμου. Μεσιν < βενετσιάνικα canton (ή ιταλικά cantone) < canto = γωνία < λατινικά cant(h)us = σιδερένια στεφάνη, από το ελληνικό κανθός = η εξωτερική γωνία του ματιού.

Η καντάδα στην Ελλάδα πρωτοεμφανίστηκε την Κρήτη, όπως φανερώνουν τα μυθιστορήματα «Ερωτόκριτος» του Κορνάρου

(περιγράφει απογευματινές καντάδες) και «Κατσούρμπος» του Χορτάτση (περιγραφεί κανταδες που γίνονταν τις μεταπρωινές ώρες). Απλά το είδος τραγουδιού που σήμερα λέγεται καντάδα αναπτύχθηκε καταρχήν στα Επτάνησα.

Στους πιο κάτω στίχους του ο Βιτσέντζος Κορνάρος (1553 – 1614) περιγράφει μεταπογευματινή (νυκτωδία) καντάδα του Ερωτόκριτου, όπου γίνεται και λόγος και για το τι προσφέρει η καντάδα σ' αυτόν που την κάνει:

«Κι όντεν η νύκτα η δροσερή καθ' άνθρωπο αναπεύγει,
και κάθε ζο να κοιμηθή τόπο να βρη γυρεύγει,
ήπαιρνε το λαγούτον του (ο Ρωτόκριτος) κι εσιγανοπερπάτει,
κι εκτύπαν το γλυκιά γλυκιά ανάδια στο παλάτι.
Ήτον η χέρα ζάχαρη, φωνή 'χε σαν αηδόνη,
κάθε καρδιά να του γρικά κλαίει κι αναδακρύνει.
Ήλεγε κι ανεβίθανε της ερωτιάς τα πάθη,
και πώς σ' αγάπη εμπέρδεσε κι εψύγη κι εμαράθη.
Κάθε καρδιά ανελάμπανε, αν ήτο σαν το χιόνι,
σ' έτοια γλυκότατη φωνή κοντά να τση σιμώνη.
Εμέρων' όλα τ' άγρια, τα δυνατά απαλαίνα,
στο νουν τ' ανθρώπου ό,τ' ήλεγε με λύπηση πομένα·
εμίλειε παραπόνεσες που τσι καρδιές εσφάζα,
το μάρμαρον εσπούσανε, το κρούσταλλον εβράζα...»

«Λέγει του (λέει ο Ερωτόκριτος στο φίλο του Πολύδωρα):
"Φίλε, εβάλθηκα τραγουδι και λαγούτο
γλήγορα να με γιάνουσι στο λογισμόν ετούτο.
Σαν τραγουδήσω και σαν πω τον πόνο που με κρίνει,
μου φαίνεται πως είν' νερό, και τη φωτιά μου σβήνει...»

«Και την αυγή, πρι' άλλος τσι δει, στο σπίτι-ν εγιαγέρναν
Κι ο Ρήγας με τη Ρήγισσαν πολλή χαράν επαίρναν,
να του γρικού' να τραγουδεί, κ' έτσι γλυκιά να λέγει
του Έρωτα τσι πονηριές, και πράξες του να ψέγει.
Μ' απ' όλους κι όλες πλιά γλυκιά ήσα' στην Αρετούσα,
και τα τραγούδια ξυπνητή συχνιά την εκρατούσα'
κι οληνυκτίς ανάπαψη δεν είχε, να λογιάζει
ποιός είναι αυτός που τραγουδεί και βαρνασστενάζει.
Και μέρα-νύκτα η Πεθυμιά πληθαίνει να τ' ακούγει,
μη γνώθοντας, κι ο Έρωτας, όντε γελά, μας κρούγει.....»
(Βιτσέντζος Κορνάρος Ερωτόκριτος στίχοι 375-410)

Επίσης η πρώτη πράξη στον Κατζούρμπο του Γ. Χορτάτση (1550–1610) αρχίζει με το Νικολό και τον υπηρέτη του Κατζάραπο, οι οποίοι βρίσκονται κάτω από το παράθυρο της αγαπημένης του Νικολού, της Κασσάντρας, κάνοντας μεταπρωινή καντάδα «σονάροντας την κιτάρα» και λέγοντας μαντινάδες:

«Πού'σαι, Κασσάντρα μου ακριβή, που 'σαι και δεν προβαίνεις
να σβήσεις τση καημένης μου καρδιάς τση πληγωμένης
τη λαύρα κι όλους τσι καημούς, μόνο με τή θωριά σου,
κι ό νους μου ο φοβιζάμενος, γροικώντας τ' όνομά σου,
να διώξει την τρομάρα μου κι από 'δεπά με πλήσο
δρόσος και περιδιάβαση σπίτι μας να γυρίσω;

Πρόβαλε, κορασίδα μου, πρόβαλε να σε ιδούσι
τα μάτια μου του ταπεινού να παρηγορηθούσι,
πρόβαλε, δώσ' τωνα το φώς, σαν ήσου μαθημένη,
με τη γλυκιά σου τη θωριά, ψυχή μου αγαπημένη»
(«Κατσούρμπος» Γ. Χορτάση, Πράξη πρώτη στ. 6-15)

«Πρόβαλε, κορασίδα μου, πρόβαλε, πεθυμιά μου
Να δώσης φως στα μάτια μου και δρόσος στην Καρδιά μου.
Δεν ειν κιανείς εις στο στενό, κι εγνοια κιαιμιά μην έχεις»
Φτωχή, τη σημερινή δουλειά, τάχα να την κατέχεις
(«Κατσούρμπος» Γ. Χορτάση, πράξη δεύτερη, στ. 157-160)

Η 19^η σελίδα του επτανησιακού χειρογράφου του Ερωτόκριτου. Ο Ερωτόκριτος με τον Πολύδωρο στα ανάκτορα του βασιλιά των Αθηνών Ηρακλή κάνουν καντάδα με μαντολίνο
«Ήπαιρνε το λαγούτον του κι εσιγανοπορπάτει, κι εκτύπαν το γλυκιά γλυκιά αγνάντια στο παλάτι... (Κορνάρος Ερωτόκριτος Α, 375)

Η 154^η σελίδα του επτανησιακού χειρογράφου του Ερωτόκριτου, 1710 μ.χ., με τον Ερωτόκριτο και την Αρετούσα σε κρυφή συνάντηση στο παλάτι.
Λέγει της (Αρετούσας) ο Ρωτόκριτος: "Ηκουσες τα μαντάτα, που ο Κύρης σου μ'εξόρισε σ' τση ξενιτιάς τη στράτα; ....(Ερωτόκριτος Γ στ 1347-390, Βιτσέντζος Κορνάρος 1553– 1613)

4. Η ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΚΑΝΤΑΔΑ ΚΑΙ Η ΑΡΕΚΙΑ

Χαρακτηριστικά είδη της επτανησιακής ποίησης είναι οι καντάδες και οι αρέκιες. Η επτανήσια Χλιάπα Γαβριέλλα («Επτανησιακή μουσική») λέει ότι «οι ζακυνθινές καντάδες και οι αρέκιες άρχισαν να διαμορφώνονται στα νεότερα χρόνια. Με την πτώση της Κρήτης και την

κάθοδο των Κρητικών στο νησί, μεταφέρεται η κρητικο-βυζαντινή μουσική».

Η καντάδα είναι έντεχνο είδος ποίησης-μουσικής και μάλιστα το δημοφιλέστερο του επανησιακού λαϊκού τραγουδιού. Ως είδος ποιήματος είναι κάτι όπως και η μαντινάδα, δηλαδή και αυτή αποτελείται-φτιάχνεται από δυο ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Απλά έχουν διαφορετικό μέτρο και διαφορετική μελωδία απ' ό,τι η μαντινάδα:

Ξύπνα και μην τη λυπηθείς του ύπνου τη γλυκάδα
Με ένα μου φίλο μπιστικό σου κάνουμε καντάδα (Μαντινάδα κρητικής καντάδας)

Απόψε την κιθάρα μου τη σόλισα κορδέλες,
και στα καντούνια περπατώ για τσ' όμορφες κοπέλες.
Απόψε να μην κοιμηθείς παρά να καρτερέψεις
ν' ακούσεις την κιθάρα μου και έπειτα να πέσεις.
Για σε τα γιούλια τ' άκοψα για σε και τ' άλλα τ' άνθη
απόψε σ' ονειρεύτηκα κι ο ύπνος μου εχάθει.
Ανήφορος κατήφορος, είναι βαρύ σεργιάνι
Κι όπου αγαπάει μελαχρινή, ποτέ να μην πεθάνει
Ψαράς θα γίνω στη στεριά, με δίχτυα μπαλωμένα
Για να ψαρέψω μια καρδιά, που δεν πονά για μένα (Επτανησιακή καντάδα)

Οι επανησιακές καντάδες ως τραγούδια-μουσική είναι παλιά παραδοσιακά, πολυφωνικά, μουσικά κομμάτια για χορωδία και τραγουδούν με τη συνοδεία κιθάρας και μαντολίνου. Είναι τραγούδια νοσταλγικά με στίχους ρομαντικούς, που εξωτερικεύουν ένα βαθύτερο αίσθημα και με μια γλυκιά μελωδία η οποία προξενεί ιδιαίτερη συγκίνηση. Ειδικότερα σήμερα στη μουσική και ωδική «καντάδα» ονομάζεται ένα συγκεκριμένο είδος μουσικής σύνθεσης που τραγουδιέται από έναν άνδρα προς μια γυναίκα ή και από μια γυναίκα προς ένα άντρα, ενίοτε και με συνοδεία άλλων τραγουδιστών, με σκοπό την έκφραση των συναισθημάτων που αισθάνεται ο ένας στον άλλον και που εκτελείται υπό τη συνοδεία έγχορδων μουσικών οργάνων (συχνά κιθάρας και μαντολίνου) από τρίφωνη ή τετράφωνη χορωδία, αποτελούμενη από άντρες.

Η καντάδα αναπτύχθηκε πολύ μετά που μεταφέρθηκε και μέσα στις ταβέρνες με λαϊκότερο χαρακτήρα και με θέματα που καταπιάνονταν με τον καθημερινό μόχθο και τα προβλήματα της εργασίας, την καθημερινότητα και τον πατριωτισμό. Μετά την ένωση των Επτανήσων (1864) με την Ελλάδα ένα πλήθος μουσικών μετακόμισαν από τα Ιόνια νησιά στην Αθήνα όπου άνοιξαν τα πρώτα Ωδεία. Μαζί με τις θεωρητικές τους γνώσεις μετέφεραν την αγάπη για την όπερα και για την καντάδα. Η επανησιακή καντάδα τελικά θα επηρεάσει τα Αθηναϊκά αστικά τραγούδια και τότε θα γεννηθεί η αθηναϊκή καντάδα.

Στην επανησιακή καντάδα άφησε τη σφραγίδα της η συνεργασία του Νικόλαου Μάντζαρου με τον εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό, οι οποίοι μας έδωσαν την αξέχαστη "Ξανθούλα" και άλλες.

Την είδα την ξανθούλα, την είδα `ψες αργά
που εμπήκε στη βαρκούλα να πάει στην ξενιτιά.
Εφούσκωνε τ' αέρι λευκότατα πανιά
ωσάν το περιστέρι που απλώνει τα φτερά.
Εστέκονταν οι φίλοι με λύπη με χαρά

κι αυτή με το μαντίλι τους αποχαιρετά. (Η ξανθούλα, Δ. Σολωμός)

Η αρέκια (από το ιταλικό *a orecchio* = με το αυτί, *oreccio* = αυτί, *orecciare* = ακούω), που λέγεται και **αριέτα** (*arietta*= αεράκι, αύρα, όμως και *aria* = ο σκοπός), είναι είδος επτανησιακού λαϊκού τραγουδιού με ιδιαίτερο στυλ, που τραγουδιούνται με τέσσερις φωνές, χωρίς τη συνοδεία οργάνου, **κάτι ως τα ριζίτικα τραγούδια στην Κρήτη**, μόνο που έχουν άλλη μελωδία. Η αρμονία τους είναι κάπως περίεργη, αφού πολλές φορές η 3η φωνή τραγουδάει ψηλότερα από την 1η φωνή. Αυτόν τον τρόπο οι ζακυνθινοί τον λένε «τέρτσα». Οι αρέκιες ξεκινούν με μια φωνή (σόλο) και κατόπιν η αρμονία συμπληρώνεται με τις άλλες φωνές που ακολουθούν.

Η ΧΗΡΑ

Το χαλκό, το χαλκό, κύριε ελέησον
 (Ζακυνθινή παραδοσιακή αποκριάτικη Αρέκια)
 Εργάτης ήμουν άριστος, τα περασμένα χρόνια
 Πότε για τρύγο επήγαινα, και να ξαρίζω αλώνια
 Στο δρόμο μου, που επήγαινα, απάντηξα μια χήρα
 Μου λέει' χεις σύνεργα καλά, και ντούρα ψεκαστήρα
 Ευθύς τα συμφωνήσαμε, πάω την άλλη μέρα
 Βλέπω τ' αμπέλι χέρισσο, της χήρας πέρα ως πέρα
 Τραβάω πρώτη μηχανή, τραβάω και δευτέρα
 Τραβάω κι άλλες τέσσερες, ώσπου να φύγει η μέρα
 Κυρά μου σώθηκε ο χαλκός, και βγήκανε τ' αστέρια
 Τι να μου κάνουν χριστιανέ, μονάχα έξη χέρια
 Στο χάλι πούν' το κτήμα μου, εσύ να το δροσίσεις
 Τουλάχιστον δέκα φορές, πρέπει να το ραντίσεις
 Κι' εκεί που ετοιμαζόμουνα, τη μηχανή να λύσω
 Να πλύνω το σωλήνα τση, για να τον καθαρίσω
 Αρπάζει την ραντιστήρα μου, με πιάνει χέρι-χέρι
 Να της περάσω ήθελε, ακόμη ένα χέρι
 Μα δώστου βίρα με ορμή, με δύναμη μεγάλη
 Αλλά χαλκό η μηχανή, δεν είχε πια να βγάλει
 Αρπάζω το σακάκι μου, παίρνω τη ψηκαστήρα
 Στο δρόμο εβλαστήμαγα, το κτήμα και τη χήρα
 Σας συνιστώ βρε φίλοι μου, εσείς όπου ραντάτε
 Σε κτήμα ακαλλιέργητο, χήρας ποτέ μην πάτε
 Για τ' όποιος με χήρας κτήματα, τολμήσει και τα βάλει
 Θα σπάσει η ψεκαστήρα του, ας είναι κι' απ' ατσάλι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

ΚΟΤΣΑΚΙ, ΠΑΤΙΝΑΔΑ, ΛΙΑΝΟΤΡΑΓΟΥΔΟ

1. ΤΟ ΛΙΑΝΟΤΡΑΓΟΥΔΟ

«**Λιανοτράγουδα**» λέγονται τα τραγούδια που περιέχουν λίγα (λιανός = ο λεπτός, ο αδύνατος μτφ ο έχων λίγα στοιχεία κλπ) λίγους στίχους (δίστιχα ή τριστιχα) εκαι λίγα ποιητικά μέτρα και ως εκ τούτου συνήθως δε χορεύονται. Ωστόσο πολλοί με την ονομασία λιανοτράγουδα συμπεριλαμβάνουν

όλα τα δίστιχα και τριστιχα (μαντινάδες, κοτσάκια κλπ), κάτι που δεν είναι σωστό. Λιανοτράγουδα είναι τα κουτσά ή άλλως κουτσαβάκικα ποιήματα:

«Την νύκτα, όταν ήρχετο κάποτ' ενωρίς, προ του μεσονυκτίου, συνήθως δεν είχεν ύπνον. Ήναπτε το φως, επεριπάτει, εξηπλώνετο στο κρεββάτι κ' ελιανοτραγουδούσε ή τούρκικα ή ντόπια κουτσαβάκικα:

Βασίλω μ', κάτσε φρόνιμα,
σαν τ' άλλα τα κορίτσια...
Ρήνα μου, Κατερίνα, μη φαρμακώνεσαι,
σου δίνω το βοτάνι.... (Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ο γείτονας με το λαγούτο)

Βασίλω μ', κάτσε φρόνιμα,
σαν τ' άλλα τα κορίτσια,
σ' αυτή τη γειτονίτσα...

Βασίλω μ', τὰ κουμπούρια σου
με τί τα 'χεις γεμάτα,
βαριά, π' ανάθημά τα

_Λόγια φτωχά βαφτίζονται στην πίκρα και στο κλάημα
βγάζουν φτερά και πέτονται πουλιά και κελαηδάνε
Και κειος ο λόγος ο κρυφός της λευτεριάς ο λόγος
αντίς φτερά βγάζει σπαθιά και σκίζει τους αγέρες»
(Λιανοτράγουδα, Γιάννης Ρίτσος)

2. Η ΠΑΤΙΝΑΔΑ

«Πατινάδα» σε πολλά μέρη της Ελλάδος (Λέσβο, Βέροια, Νάουσα, Κυκλάδες κ.α.) λέγεται η βόλτα, συνήθως ομαδική, μετά

μουσικής και χορού είτε για διασκέδαση είτε ως συνοδεία γαμπρού, νύμφης, καρνάβαλου κλπ. Ετυμολογία από το: (περι)πατώ > περπατάδα ή (περ)πατ-(ιν)άδα > πατινάδα και κάτι όπως και πρω-ινάδα, μαντ-ινάδα, κιτρ-ινάδα κλπ, σύνθετα: κλοτσοπατινάδα, γρονθοπατινάδα κ.α. Προ αυτού με την ονομασία πατινάδες λέγονται και τα τραγούδια που λέγονται στις πατινάδες: «Θέλησα να σου κάμω μια πατινάδα, κυρά μου· μονάχη σου το ζήτησες... Είπες, γιατί να μην παίζω, όταν είμαι μονάχος, όπως κάνουν οι μερακλήδες. Εγώ σου είπα, με το λαγούτο να μην καταπιάνεσαι». (Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ο γείτονας με το λαγούτο)

"Πατινάδα" εδώ σημαίνει βόλτα, αλλά βόλτα μετά μουσικής και χορού, που στόχος της ήταν - τι άλλο; - η αναζήτηση του αιώνιου θηλυκού» (Σταύρου Κατερίνα: "Η "Πατινάδα" της Κυριακής στην Α-γιάσο Λέσβου")

Σημειώνεται ότι:

A) Μερικοί λένε ότι πατινάδες είναι οι μαντινάδες και άλλοι τα κοτσάκια, κάτι που είναι λάθος. Πατινάδες, όπως προαναφέραμε, λέγονται τα λαϊκά τραγούδια που λέγονται στις πατινάδες, άρα αυτά που η εκτέλεσή τους γίνεται στους δρόμους με παρέα, κάτι όπως και οι αρχικές καντάδες, μόνο που αφενός οι καντάδες δεν είναι χορευτικές και αφετέρου οι πατινάδες ανήκουν στην ευρύτερη θεματική κατηγορία των εύθυμων τραγουδιών.

B) Στην Ημαθία υπάρχει και χορός με την ονομασία «πατινάδα» (και «πατινάδες» λέγονται και τα τραγούδια με τα οποία χορεύεται ο χορός αυτός): «Είναι ο πιο αγαπητός χορός στη Νάουσα. Υπάρχει πληθώρα παραδοσιακών τραγουδιών που χορεύονται πατινάδες σε ρυθμούς 2/4, 7/8, 11/16 και 9/8. Στον παραδοσιακό Ναουσαϊκό γάμο στις αρχές του 20ου αιώνα, πατινάδες παιζόταν όταν έπαιρναν την προίκα, κατά τη μεταφορά της νύμφης στο σπίτι του γαμπρού όπου γινότανε η στέψη, μετά το γαμήλιο γλέντι ξημερώματα Κυριακής. Η πατινάδα όταν χορεύεται με μελωδίες σε ρυθμό 7/8 και 2/4 ολοκληρώνεται σε 6 βήματα που εκτελούνται σε δύο μουσικά μέτρα. Ενώ όταν χορεύεται σε ρυθμό 9/8 ολοκληρώνεται σε 8 βήματα που εκτελούνται σε 2 μουσικά μέτρα. Με έναν ξεχωριστό τρόπο χορεύεται η πατινάδα από τις Μπούλες τις Αποκριές. Ο χορός είναι πομπικός και χορεύεται για τη μετακίνηση του χορευτικού ομίλου στους δρόμους από πλατεία σε πλατεία. Η κίνηση γίνεται σε δύο στίχους κατ' αντιζυγία και ανάμεσα στις Μπούλες κινείται ήσυχα μία νύφη, που είναι άντρας ντυμένος γυναικεία» («ΧΟΡΟΙ ΗΜΑΘΙΑΣ», Χρήστος Ζάλιος)

ΚΑΤΩ ΣΤΗ ΡΟΪΔΟ

Κάτω στη Ροΐδο, στη Ροΐδοπούλα
 Τούρκος αγάπησε μια Ρωμιοπούλα
 κι η Ρωμιοπούλα δεν τότε θέλει
 κι η σκύλα η μάνα της την προξενεύει.
 - Πά-ρ'το-νε, κόρη μου, τον Τούρκο γι'ά-ντρα
 να σε φωνάζουν Χανούμ Σουλτάνα.
 Πάρ'τονε, κόρη μου, έχει καϊκι,
 θα σε πηγαίνει στη Σαλονίκη.
 -Πάρ'τονε, κόρη μου, έχει βαπόρι,
 θα σε πηγαίνει και ως την Πόλη.

Δεν τόνε θέλω, δεν τόνε παίρνω,
πέρδικα γίνομαι, στα όρη φεύγω
(**Πατινάδα Νάουσας Τακης Μπάισης**)

ΠΟΥΛΙΑΝΑ

Για παιξ' τι τα νταούλια, βαρέστι τα βιουλιά,
παντρεύιτι η Ρήνα, παίρνει τουν Κιχαϊά.
-Τι έχεις καημένη Ρηνούλα - Ρηνούλα-
Τι έχεις κι όλου κλαίς και με δε μου το λες.....
-Όταν μί' είπεις έχε γεια κι κινήσις να φύγεις,
κλουνάρι απ' την καρδούλα μου ξικλήρισις κι πήρις.
Γιατί δε μου το λες, μούν' κάθεσε κι κλαις.
-Δε σι άριζαν τ' Αλώνια, νταϊλιάνια, τ' Αλώνια μαχαλά
μούν' σι άριζι η Πουλιάνια, Ρηνούλα, κι ου γιός του Κιχαγιά.
Γιατί δε μου το λες, μούν' κάθεσε κι κλαις.
(**Πατινάδα Νάουσας Τακης Μπάισης**)

3. ΤΑ ΚΟΤΣΑΚΙΑ ή ΤΣΑΚΙΣΤΑ

Κοτσάκια αρχικά λέγονταν τα οκτασύλλαβα ομοιοκατάληκτα δί-
στιχα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για τσάκισμα (refrain, επωδό) στα
δεκαπεντασύλλαβα, π.χ.:

Ντάρι ντάρι, ντάρι ντάρι / στο γιαλό πετούν οι γλάροι.

Με κοτσάκια φανερώνω / της καρδούλας μου τον πόνο.

Αργότερα με το όνομα «κοτσάκια» λέγονταν τα χορευτικά τρα-
γούδια που αποτελούνται από δίστιχα και που κάθε ένα από αυτά έχει
και το δικό του κοτσάκι ως επωδό.

Μερικοί ισχυρίζονται πως οι μαντινάδες αλλού λέγονται κοτσάκια,
κάτι που είναι λάθος, γιατί άλλο μαντινάδα (= 2Χ15 = 30 συλλαβές)
και άλλο κοτσάκι (= 2Χ8 = 16 συλλαβές). Τα κοτσάκια είναι επι της
ουσίας μονόστιχα ποιήματα, μισή μαντινάδα, ένας στίχος με δυο οκτα-
σύλλαβα ημιστίχια που επαναλαμβάνονται με αντιμετάθεση και έτσι δη-
μιουργείται στροφή με τέσσερις στίχους, ήτοι 4Χ8 = 32 συλλαβές, αν
και οι διαφορετικές συλλαβές είναι στην πραγματικότητα μόνο 16, πρβ:

Ντάρι ντάρι, ντάρι ντάρι

στο γιαλό πετούν οι γλάροι,

στο γιαλό πετούν οι γλάροι

να τα παίζαμε, μακάρι (Κοτσάκι)

Και επειδή εδώ έχουμε δυο ημιστίχια, δυο μικρά στιχάκια, που
πλέκονται όπως οι πλεξούδες στην κοτσίδα, γι αυτό και η ονομασία
«κοτσάκια». Μάλιστα, επειδή εδώ έχουμε φαινομενικά 32 συλλαβές και
στην πραγματικότητα 16, πρβ και τη φράση «με έπιασε κότσο», δη-
λαδή μου έδωσε λιγότερα και δεν το κατάλαβα.

Κότσο > κοτσίδα, υποκοριστικό κοτσάκι = «η πλεξίδα, τα πλεγ-
μένα γυναικεία μαλλιά, από το αρχαίο ελληνικό "κοπτίς -ίδος": η πα-
ρεγκεφαλής (Ιππ. 468, 29), που έχει υποκοριστικό το κοπτίδα. (Ν. Αν-
δριώτης έκδ. 1992 σελ. 169). Κότσι [μσν. κότσιν < κόττιον, υποκορ.
του αρχ. κόπτος) = ο αστράγαλος, καθώς και το μυώδες τμήμα της
κνήμης ενός ζώου. Μεταφορικά παραπέμπει σε άνθρωπο καλοστεκού-
μενο, με γερά κόκκαλα, άρα γενναίο, ή τολμηρό ή με χρήματα κλπ
Κότσια = τα αρχαία ζάρια από κότσι. Κόπτος είναι η πρωταρχική λέξη ,

που δημιούργησε τον Κότσο και σημαίνει το λειρί του κόκορα . Από αυτόν βαφτίστηκε και το φουντωτό και φουσκωτό χτένισμα .. «Με έπιασες κότσο » , όπως πιάνεις τον κότσο με φουρκέτες , με λάστιχα κλπ, έτσι με έπιασες και εμένα κότσο .... με έδεσες με τύλιξες.

ΜΕ ΚΟΤΣΑΚΙΑ ΦΑΝΕΡΩΝΩ (Παραδοσιακό Νάξου)	ΠΕΡΝΩ-ΔΙΑΒΑΙΝΩ (Παραδοσιακό Νάξου)
<p>Να σ' αγαπώ ίντα `θελα να `χω φουρτούνα και μπελά</p> <p>Βρε ίντα σου `καμα κι ήντα `χεις κι όλο με τα μένα τα `χεις κι όλο με τα μένα τα `χεις βρε ήντα σου `καμα κι ήντα `χεις</p>	<p>Περνώ διαβαί-Περνώ διαβαίνω για να δω δυο μάτια α- δυο μάτια αγαπη- μένα για να με φέ- Για να με φέρει ο λογισμός ξανά στα πε- ξανα στα περα- σμένα</p>
<p>Στην κρεβαταριά που υφαίνω ό, τι κάνεις τα μαθαίνω</p>	<p>Ντάρι ντάρι, ντάρι ντάρι στο γιαλό πετούν οι γλάροι, στο γιαλό πετούν οι γλάροι να τα παίζαμε, μακάρι</p>
<p>Μα σ' αγαπώ χωρίς να θέλω γιατί μοιάζεις των αγγέλων γιατί μοιάζεις των αγγέλων σ' αγαπώ χωρίς να θέλω</p>	<p>Άνοιξε το-, άνοιξε το παράθυρο η γειτονιά-, η γειτονιά να φέξει Η πούλια κι ο-, η πούλια κι ο αυ- γερινός</p>
<p>δώσ' μου μια ματιά κι ας είναι ψεύτικη μα θέλω τηνε</p>	<p>μαζί σου για-, μαζί σου για να φέξει</p>
<p>Βρε ήντα τηνε θές ετόσο ψεύτικη θα σου τη δώσω ψεύτικη θα σου τη δώσω βρε ήντα τηνε θές ετόσο</p>	<p>Ντάρι ντάρι, ντάρι ντάρι στο γιαλό πετούν οι γλάροι, στο γιαλό πετούν οι γλάροι να τα παίζαμε, μακάρι</p>
<p>με κοτσάκια φανερώνω της καρδούλας μου τον πόνο</p>	<p>Πλαγιάζω για-, πλαγιάζω για να κοιμηθώ κι ο λογισμός-, κι ο λογισμός με δέρνει</p>
<p>Γύρισε δώσ' μου μια ματιά κι ας μη με πλήγωνες βαθιά κι ας μη με πλήγωνες βαθιά γύρισε δώσ' μου μια ματιά</p>	<p>Ο ήλιος βγαί- , ο ήλιος βγαίνει στα βουνά κι ο ύπνος δε-, κι ο ύπνος δε με παίρνει</p>
<p>Στην κρεβαταριά που υφαίνω ό, τι κάνεις τα μαθαίνω</p>	<p>Ντάρι ντάρι, ντάρι ντάρι στο γιαλό πετούν οι γλάροι, στο γιαλό πετούν οι γλάροι να τα παίζαμε, μακάρι</p> <p>Ντάρι ντάρι, ντάρι ντάρι στο γιαλό πετούν οι γλάροι, στο γιαλό πετούν οι γλάροι</p>

	μας επήρανε χαμπάρι
<p>ΧΑΡΕΙΤΕ ΝΙΟΙ – ΧΑΡΕΙΤΕ ΝΙΕΣ</p> <p>Χαρείτε νιοί, χαρείτε νιες τα δροσερά σας νιάτα, Γιατί θα νάλθει ένας καιρός να σας τα φαγ' η πλάκα Ας πατήσωμε, κι ας πάει Τέτοια γη που θα μας φαι</p> <p>Τούτη η γη που την πατούμε, ό- λοι μέσα θε να μπορούμε! Τούτη η γη με τα χορτάρια τρώ- γει νιους και παλληκάρια, Και από κάτω στα λουλούδια, τρώγει νιές και κοπελούδια</p> <p>Δόστε της λοιπόν να πάρει Δόστε της με το ποδάρι</p> <p>Χαρείτε νιοί, χαρείτε νιές του χρόνου ποιος θα ζήσει; Ο χάρος 'έχει απόφαση ψυχή να μην αφήσει Χορέψετε χορέψετε παπούτσια μη λυπάστε μα 'κεινα ξεκουράζονται τη νύ- χτα που κοιμάστε Χαρείτε νιοί χαρείτε νιες χαρείτε παλικάρια κι εγώ του χάρου του 'βαλα σί- δερα στα ποδάρια.</p>	<p>ΩΡΑΙΑ ΠΟΥ 'ΝΑΙ ΤΗΝ ΑΥΓΗ</p> <p>Ωραία που 'ναι- .... ωραία που 'ναι την αυγή όταν γλυκο- όταν γλυκοράζει να 'ναι κανείς , να' ναι κανείς στον τόπο του και να δια - και να διασκεδάζει</p> <p>Ό,τι εποχή και να' ναι στα χωριά μας όμορφα 'ναι στα χωριά μας όμορφα ναι ό,τι εποχή και να 'ναι</p>

Τα κοτσάκια διακρίνονται σε δύο είδη: τα ίσα, όπου κάθε στίχος τελειώνει με ολόκληρη τη λέξη και τα κοφτά, όπου έχουμε το φαινόμενο του διασκελισμού του στίχου. Στην περίπτωση αυτή η τελευταία λέξη του πρώτου στίχου είναι κομμένη στα δύο και με τέτοιο τρόπο, ώστε το ένα της κομμάτι ν' αποτελεί το τέλος του πρώτου κι η υπόλοιπη την αρχή του δεύτερου στίχου. Συνήθως, αυτή η λέξη που κόβεται είναι και κεντρική έννοια του στίχου.

Αμ πάρεις βόρτα του χωριού τα σπίθια ένα-ένα
πιότερα ν' ακατοίκητα πάρα κατοικημένα.

Εχορταριάσα τα στενά,
'ιατί κανένας δε μπερνά.
'ιατί κανένας δε μπερνά.
εχορταριάσα τα στενά (Κοτσάκι ίσο)

Ήγηρα βόρτα το χωριό να θυμηθώ τα νιάτα
τσι περασμένοι έρωτες, τα χρόνια τα φευγάτα.

Του χωριού μου τα στενά σο-
Κακιά δε θα τα ξεχάσω.
δε θα τα ξεχάσω,
του χωριού μου τα στενά σοκάκια. («κομμένο ή καντουνάτο ή
ζαβό" κοτσάκι)

Μερικοί βασιζόμενοι στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, λένε πως «η λέξη κοτσάκι συναντιέται σε κείμενα από τα τέλη του 18ου αιώνα και στις περιοχές Βιθυνία, Σινώπη, Θράκη (Αδριανούπολη, Μάδυτος), Σηλυβρία με τη σημασία της επωδής ή του τσακίσματος ή με τη σημασία του στίχου του δίστιχου τραγουδιού...». Ωστόσο αφενός άλλο το που συναντιέται μια λέξη και άλλο το είδος ποίησης – μουσικής με κοτσάκια και τα κοτσάκια ως είδος ποίησης είναι δημιουργήματα αιγαιοπελαγίτικο και ιδιαίτερα των κατοίκων των Κυκλάδων (Νάξος κλπ).

Σημειώνεται:

Α) Η Νάξος κατά την ελληνική μυθολογία θεωρείται κόρη της Κρήτης και κατά το Θουκυδίδη (Α, 2-9), Ισοκράτη (Παναθηναϊκός) κ.α.α, οι Κυκλάδες πρωτοκατοικήθηκαν από Κρήτες που εγκατάστησε εκεί ο Μίνωας.

Β) Μερικοί λένε ότι «Επειδή το βασικό χαρακτηριστικό που έχουν τα κοτσάκια είναι η συντομία τους, άρα η λέξη κοτσάκι είναι παράγωγη του ρ. κόπτω | κόβω, έκοψα > κοψάκι και με παραφθορά κοτσάκι», κάτι που ετυμολογικά δεν ευσταθεί, γιατί το σύμπλεγμα πς > ψ παραφθείρεται μόνο με άλλα της οικογενείας των χειλικών (κοπή, κόβω > κόφτω, έκοψα > έκοψα ....) και όχι με αυτά των οδοντικών: τ,δ,θ. Κατ' άλλους «η συσχέτιση με το τουρκικό koguk «τραγούδι δίστιχο» [βλ. P. Georgiadis, Die lautlichen Veranderungen der tiirkischen Lehnwörter in Griechischen, Munchen 1974, σ. 82] είναι για λόγους φωνητικούς λιγότερο πιθανή. Επίσης για λόγους σημασιολογικούς δεν είναι πιθανή η συσχέτιση με τις τουρκικές λέξεις kocak (κοτσάκ) «ατρόμητος, γενναίος», kucak (κουτζάκ) «στήθος, κόρφος, χερόβολο, δέσμη, δεμάτι» και kocak (κιουτσέκι) «θηλυπρεπής χορευτής ντυμένος στα κατακόκκινα» (βλ. Αρχοντάκης – Γιαννούλης, ό. π., σ. 159 σημ. 42)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το παρόν βιβλίο είναι μια πρωτότυπη μελέτη, η οποία βασίζεται αποκλειστικά και μόνο σε επίσημες πηγές, αρχαίες και νέες, των οποίων τα ονόματα αναφέρονται εντός του βιβλίου, εκεί όπου αναφέρονται και τα λεγόμενά τους.

ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ:

Ο συγγραφέας Αδαμάντιος (Μάκης) Γ. Κρασανάκης έχει γράψει πάρα πολλές μελέτες και άρθρα, που έχουν δημοσιευτεί στις Κρητικές και Αθηναϊκές εφημερίδες, καθώς και πάρα πολλά άλλα βιβλία, όπως τα εξής:

1. **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ**
2. **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ (ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΓΡΑΦΗΣ)**
3. **Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ**
4. **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**
5. **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ**
6. **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ: ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ, ΚΑΝΤΑΔΑ, ΡΙΜΑ, ΡΙΖΙΤΙΚΟ, ΑΜΑΝΕΣ ΚΛΠ**
7. **Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ**
8. **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΗ (ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΡΟΦΟΡΑ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΟΥΝ ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ)**
9. **Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ**
10. **Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ (ΕΙΔΗ ΚΛΠ)**
11. **ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ**
12. **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΩΝ ΘΕΩΝ**
13. **ΟΙΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΤΟΠΟΙΙΑ (ΙΣΤΟΡΙΑ, ΕΙΔΗ ΠΟΤΩΝ ΚΛΠ)**
14. **Η ΑΘΗΝΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΛΠ)**
15. **Η ΘΗΒΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ ΚΛΠ)**
16. **Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΛΠ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ)**
17. **Η ΣΠΑΡΤΗ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΛΠ)**
18. **Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ)**
19. **Ο ΚΡΗΤΑΓΕΝΗΣ ΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΤΡΟ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ**
20. **ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΦΟΡΕΣΙΕΣ**
21. **ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥΣ**
22. **ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ-ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΠΙΝΟΗΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ**
23. **Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΣ**
24. **Ο ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ (ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΔΗΜΟΙ ΚΛΠ)**
25. **ΤΟ ΠΕΡΙΦΗΜΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ**
26. **ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ – ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΕΙΝΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΝΟΗΣΗ**
27. **ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ (ΕΙΔΗ, ΕΦΕΥΡΕΤΗΣ ΚΛΠ),**
28. **ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ**
29. **ΠΕΡΙ ΘΥΣΙΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΩΝ ΚΑΙ ΚΡΕΑΤΟΦΑΓΙΑΣ**
30. **ΠΕΡΙ ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑΣ, ΑΣΤΡΟΛΟΓΙΑΣ, ΜΑΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΜΑΝΤΕΙΑΣ**
31. **ΨΕΥΔΗ ΠΟΥ ΛΕΓΟΝΤΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΗ**
32. **ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ: (ΔΥΣΛΕΞΙΑ, ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΣ κ.α.).**
33. **ΘΡΗΣΚΕΙΑ: ΤΙ ΕΝΑΙ ΘΕΟΣ, ΨΥΧΗ, ΑΔΗΣ ΚΑΙ Η ΥΠΑΡΞΗ ΤΟΥΣ Ή ΟΧΙ**
34. **Η ΚΙΘΑΡΑ, Η ΛΥΡΑ ΚΑΙ Ο ΑΥΛΟΣΜΕ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΠΙΝΟΗΘΗΚΑΝ ΑΠΟ ΚΡΗΤΕΣ**
35. **Ο ΕΦΕΥΡΕΤΗΣ ΙΣΤΙΩΝ ΚΑΙ ΜΥΛΟΥ (ΥΔΡΑΛΕΤΗ, ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ κ.α.).**
36. **Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙ ΛΑΘΟΣ**